

Tvrze ideálního bydlení. Obytná výstavba v Brně-Černých Polích v letech 1919–1925

Pavla CENKOVÁ; Aleš HOMOLA

DOI: <https://doi.org/10.56112/zpp.2023.2.03>

ABSTRAKT: Článek je věnován budování brněnské čtvrti Černá Pole jako ideálního prostoru středostavovského bydlení v první polovině 20. let 20. století. Tento proces navazoval na předchozí stavební grüunderskou etapu, jejíž počátky se váží již k závěru 19. století, a naopak dalekosáhle pokračoval v druhé polovině 20. a ve 30. letech, kdy byla čtvrt z rozhodující části dotvořena. Pro zastavování Černých Polí byly v této době určující aktivity českých i německých stavebních družstev, která sdružovala etnicky segregované, ale i národnostně smíšené skupiny stavebníků ze středních vrstev společnosti. Stavební družstva pro své podniky najímala projektanty či architektonické konzultanty, kteří nově vznikajícím domům vtiskávali charakteristické znaky, z nichž se nejvíce prosadily mnohačetné variované návrhy typových rodinných domů architekta Vinzenze Baiera. Družstevní urbanistické snažení meziválečného období dalo vzniknout síti pravoúhlé a radiálně komponovaných ulic obytné zástavby neobyčejné kvality, které dodnes patří k nejpřitažlivějším obytným zónám v Brně.

KLÍČOVÁ SLOVA: meziválečná architektura; Brno; 20. léta 20. století; obytná výstavba; Černá Pole

Fortress of ideal living. Residential construction in Brno-Černá Pole in 1919–1925

ABSTRACT: The article is devoted to the building of Brno's Černá Pole district as an ideal area for middle-class housing in the first half of the 1920s. This process was a continuation of the previous Gründer building phase, whose beginnings date back to the end of the 19th century and continued in the second half of the 20th century and in the 1930s, when the district was completed. The activities of Czech and German building cooperatives, bringing together ethnically segregated but also ethnically mixed groups of builders from the middle strata of society, were decisive for the development of Černá Pole at this time. The building cooperatives hired designers or architectural consultants for their enterprises who imprinted the newly built houses with characteristic features, the most prominent of which were the many variations of the designs of standard houses by the architect Vinzenz Baier. The cooperative urban planning efforts of the interwar period gave rise to a network of orthogonally and radially composed residential streets of extraordinary quality which are still among the most attractive residential zones in Brno today.

KEYWORDS: interwar architecture; Brno; 1920s; residential construction; Černá Pole

Úvod

V sérii několika odborných článků se věnujeme formování a podobě obytné výstavby v prostoru brněnských předměstí v první polovině 20. let 20. století. Minulé studie řešily budování brněnských čtvrtí Žabovřesky, Královo Pole a Husovice,¹ aktuální pak výstavbu rezidenční čtvrti Černá Pole. Černá Pole se v prvních dekádách 20. století do značné míry vymykala dosud řešeným městským částem Brna a v mnohém naopak připomínala Masarykovu čtvrt, která bude předmětem zájmu badatelského týmu v budoucnu. Černá Pole (německy *Schwarzfeld*) v prvé řadě nikdy nebyla samostatnou správní jednotkou, do 60. let 20. století neměla ani svoje katastrální území a jejich dějiny jsou relativně krátké bez přímého vztahu k nějaké starobylé vsi či osadě. Nejednalo se o samostatnou před-

městskou obec, nýbrž o rozlehlou nezastavěnou oblast zemědělské půdy lemovanou souvislým pásem vinic a sadů na svazích nad údolím řeky Ponávky, podél historických cest mířících od městského jádra směrem na sever. Území historicky spadalo pod několik katastrálních území a ani dnes nejsou Černá Pole samostatnou městskou částí. Od 24. listopadu 1990 byla rozdělena mezi samosprávné městské části Brno-sever (většina území), Brno-střed (jihozápadní část s parkem Lužánky) a Brno-Královo Pole (malá část na severozápadě).

Vlastní jim naopak byl a dosud je výrazný rezidenční charakter – Černá Pole byla od počátku převážně obytnou čtvrtí nájemních domů, vil a rodinných domů v zahradách s praktickou absencí výrobních staveb a v podstatě pouze dva rozlehlé areály sociálních a vzdělávacích in-

stitucí (Dětské nemocnice na jihu navazující na Ochranovnu zanedbané mládeže z roku 1848 a Mendelovy univerzity na severu – bývalého Zemského ústavu slepců) narušují jinak zcela převládající obytný ráz čtvrti.

■ Poznámky

1 Pavla Cenková – Aleš Homola, Můj dům, můj hrad. Formování podoby rodinného bydlení v Brně 1919–1925. Žabovřesky: od vesnice k zahradní čtvrti, *Zprávy památkové péče* LXXVIII, 2018, č. 5, s. 487–499. – Pavla Cenková – Aleš Homola, Od města k předměstí. Obytná výstavba v Brně-Králově Poli v letech 1919–1925, *Zprávy památkové péče* LXXX, 2020, č. 2, s. 147–165. – Pavla Cenková – Aleš Homola, Konec secesního snu. Obytná výstavba v Brně-Husovicích v letech 1919–1925, *Zprávy památkové péče* LXXXII, 2022, č. 3, s. 371–384.

Těžiště Černých Polí tvoří k severu stoupající široké oblé návrší mezi údolími říčky Ponávky a řeky Svitavy, jehož zastavování historicky úzce souviselo se stavebním vývojem v navazujících částech města pod jeho svahy. Na západní straně, pod úpatím návrší Černých Polí a jižně od parku Lužánky, byla totiž již v druhé polovině 19. století vybudována čtvrť pravidelně strukturovaných bloků reprezentativních historizujících nájemních domů soustředěných kolem náměstí 28. října a třídy Kpt. Jaroše. Toto jádro se rozšiřovalo postupným zastavováním ulice Drobného vedené mezi lužáneckým parkem a úpatím Černých Polí a místní náročné příbytky movitějších Brňanů vznikaly v souladu s blízkou vilovou kolonií vybudovanou výše, již ve svahu Černých Polí. Přestože se na rozdíl od této spíše exkluzivní obytné zástavby od jihu k Černým Polím přibližovaly ulice činžovních domů chudších zaměstnaneckých vrstev Zábrdovic a na východní straně se Černá Pole dlouho pohledově neodlišitelně prostupovala s polnostmi Husovic rozkládajících se níže v údolí Svitavy, vývoj Černých Polí jako svébytné městské enklávy geneticky vycházel z prve uvedeného modelu středostavovské obytné zóny tvořené z velké části bloky rodinných domů v zahradách.

Jiný výrazný rys Černých Polí tvořila skutečnost, že byla obytným prostorem, v němž se mnohem více než třeba v dříve řešených Žabovřeskách, Králově Poli či Husovicích potkával a mísil český, německý i židovský živel pestré národnostní skladby meziválečného Brna. Urbánní organismus prvorepublikových Černých Polí tvořily z velké části ulice rodinných domů vybudovaných pionýrskými aktivitami stavebních družstev, která byla česká i německá, či se jednalo o družstva zaměstnanecká, národnostně nevyhraněná, s českým i německým zastoupením. Družstva si držela své „dvorní“ architektonické tvůrce či konzultanty, kteří vtiskávali jejich produktům charakteristické znaky, jež nejenže tvořily jakási domovní poznávací znamení určující příslušnost k družstevnímu podniku, ale možná také, v případě národnostně profilovaných družstevních spolků, určitým způsobem deklarovaly etnicitu stavebníka. Právě pozoruhodný stavební vývoj Černých Polí prvních dekád 20. století jako nově budovaného středostavovského životního prostoru různých národnostních komunit v čase tenzí a akcentů nacionální identity a současně vyrovnávání se s nástupem moderny vytváří z této čtvrti pozoruhodnou laboratoř architektonického tvoření ideálního příbytku pro příslušníky etablované střední třídy moravské zemské metropole.

Mezi hlavní pramenné zdroje, z nichž jsme u aktuální studie čerpali, patřil opět archiv *Oddělení pro stavební ruch Zemské správy politické v Brně*,² dále pak Sbírka plánů obytných

domů, uložená v Archivu města Brna,³ a dokumenty z Archivu brněnských vodáren a kanalizací.⁴ Řadu cenných informací přinesly také archivní fondy stavebních družstev, zejména družstva Domicilium.⁵ K celkovému přehledu o postupujícím růstu čtvrti přispěla rovněž analýza historických mapových podkladů.⁶

Časový a prostorový kontext – výstavba v Černých Polích do roku 1918

Počátek obytné zástavby návrší Černých Polí spojujeme s tzv. *první vilovou kolonií nad Lužánkami*.⁷ Tato nejstarší vilová kolonie v Brně byla založena počátkem 60. let 19. století ve svahu táhlého hřebene nad parkem Lužánky nazývaným Belvedere, který byl původně osázen ovocnými sady a vinicemi. Jednalo se o skupinu čtyř předměstských vil typu „vila suburbana“ s rozsáhlými, parkově upravenými zahradami, které, zřejmě na základě urbanistického konceptu Heinricha von Ferstela, navrhl a realizoval brněnský stavitel Josef Arnold. Nejprve byla roku 1862 postavena vila Karla Kaisera (Kaiserova vila, Černopolní 39), poté vlastní vila stavitele Josefa Arnolda (Arnoldova vila, Drobného 26), vila advokáta a později starosty Karla Giskry (Giskrova vila, Drobného 28) a konečně v roce 1863 dnes již zbořená vila advokátů Franze a Josefa Adamčíkových (Adamčíkova vila, Drobného 30 / Schodová 14). První vilová kolonie neznamenal jen symbolický „základní kámen“ budoucí nové čtvrti, ale byla též určující z hlediska jejího příštího charakteru, neboť podnítila zájem movitých brněnských měšťanů o bydlení v této lokalitě. Oblast lužáneckého svahu s ulicí Černopolní (V Černých Polích) pak již navždy zůstala územím luxusní obytné zóny brněnských elit. Exkluzivita této části černo-polského návrší, přetrvávající po celé meziválečné období, byla symbolicky završena stavbou světoznámé vily Tugendhat.

V bezprostředním okolí parku Lužánky, v nižších partiích západního lužáneckého svahu, začala následně koncem 19. století a v prvních desetiletích 20. století růst souvislá zástavba honosných činžovních domů, situovaných podél nově vybudované městské třídy (dnešní třídy Kpt. Jaroše) a kolem bývalého Hutterova rybníka (v místech dnešního náměstí 28. října).

Početný soubor secesních nájemních domů zde vystavěl brněnský stavitel František Alois Dvořák, významným způsobem se na zdejší zástavbě podílel také stavitel Franz Pawlů. Jednalo se zejména o ulice Drobného (Sadová – Parkstrasse), Antonína Slavíka (Beischlagerova – Beischlagergasse a Na kopečku – Am Bergl) a Helfertovu (U dětské nemocnice – Kinderspitalgasse). Pomyslným vrcholem výstavby v této části města se stala ulice Schodová (Na schodech – Treppenweg či Treppengasse), vybudovaná mezi lety 1904–1906 stavitelem Dvořákem.

Jednotně koncipovaná ulice byla situována v prudkém svahu, jehož spád byl překonán pomocí dlouhého schodiště. Monumentální kompozici dominoval honosný vstupní portál s bohatou sochařskou výzdobou.⁸

Mimoto bylo v Černých Polích postupně vybudováno také několik lékařských a sociálních zařízení, například Zemský ústav slepců (na ulici Lesnické, v místě dnešní Mendelovy lesnické a zemědělské univerzity), Útulek pro slepé nebo Dětská nemocnice (oboje na ulici Černopolní). Důležitou infrastrukturu příštího stavebního rozvoje tvořily také objekty cihelen, které se nacházely jak v severní, tak v jižní části Černých Polí.

Počátkem 90. let 19. století pak započalo zastavování náhorní plošiny nad zmíněným lužáneckým svahem, a to výstavbou tzv. *spolkové čtvrti*.⁹ Německý *Spolek pro výstavbu laciných bytů*

■ Poznámky

2 Moravský zemský archiv, fond B 40 Zemský úřad Brno, I. Manipulace – Zemská správa politická Brno, inv. č. 645, sign. 44 – Stavební ruch 1919–1928, kart. 1425–1568 (dále jen MZA, B 40 I).

3 Archiv města Brna, fond U 9 Sbírka map a plánů, plány obytných domů (dále jen AMB, U 9).

4 Brněnské vodárny a kanalizace, oddělení technické dokumentace, archiv plánů a dokumentace (dále jen Archiv BVK).

5 MZA, fond C 11 Krajský soud civilní Brno, firemní agenda, kart. 550, sign. Dr XI 85, Stavební družstvo Domicilium (dále jen MZA, C 11, kart. 550, sign. Dr XI 85).

6 Digitalizované staré mapy Moravy a města Brna dostupné z: <http://www.vilemwalter.cz/mapy/>, vyhledáno 20. 1. 2023.

7 K *První vilové kolonii nad Lužánkami* viz Dagmar Černoušková, Arnoldova vila nad Lužánkami. K první vilové kolonii v Brně, in: Jana Čermáková (ed.), *A vůbec... utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám*, Brno 2010, s. 394–427. – Dagmar Černoušková, Genius loci svahu nad lužáneckým parkem. K první vilové kolonii v Brně, 67. *bulletin Moravské galerie v Brně*, 2011, s. 70–79.

8 Pavel Zatloukal, *Brněnská architektura 1815–1915. Průvodce*, Brno 2006, s. 167.

9 Podrobně ke spolkové čtvrti viz Dušan Riedl, K počátkům moderního rodinného bydlení v Brně, in: Petr Kroupa (ed.), *Generosum labor nutrit. Sborník k počtě Bohumila Samky*, Brno 2010, s. 65–81. – Jakub Sluka, Počátky zástavby brněnské čtvrti Černá Pole: příspěvek k vývoji severního předměstí Brna v 19. století, in: *Brno v minulosti a dnes: příspěvky k dějinám a výstavbě Brna*, sv. 27, Brno 2014, s. 79–104. – K sociální politice v habsburské monarchii srov. rovněž: Zdeněk Nebřenský – Tomáš Gecko – Svatopluk Herc, *Blahodárná monarchie. Vláda, podnikatelé a sociální politika*, Praha 2022.

v Brně (*Verein zur Erbauung billiger Wohnungen in Brünn*) založený v roce 1886, jehož cílem bylo poskytnout dostupné bydlení brněnským občanům s nízkými příjmy, zde zakoupil cenově výhodné pozemky a zahájil výstavbu jednotně koncipované čtvrti rodinných domů. Zdejší prostor činovníci spolku zvolili jako vhodný k ubytování nemajetných dělníků či drobných řemeslníků, neboť se nacházel v bezprostřední blízkosti tehdy předložené chudinské továrny čtvrti Horní Cejl v dnešních Zábrdovicích. Jako první vznikla roku 1891 ulice Muchova (Gutenbergova), o něco později, v roce 1895, Tomanova (Goldhanova) a roku 1905 Lužova (Meroresova). Tyto tři rovnoběžné ulice byly protnuty příčnou spojkou – ulicí Durdákovou (Gabelsbergerovou). Spolek pro výstavbu laciných bytů vystavěl v této lokalitě mezi lety 1891–1912 padesát rodinných domů a vil.¹⁰

Spolková čtvrť se pyšnila hned dvěma prvenstvími: Jednalo se o první skutečnou obytnou čtvrť se souvislou zástavbou rodinných domů v Černých Polích a zároveň zdejší spolková (družstevní) výstavba rodinných domů byla patrně první svého druhu v Brně. Lokalita „nad Lužánkami“ tak v sobě na počátku 20. století spojovala dva opačné společenské póly: v lužaneckém svahu stály honosné vily brněnské elity a současně nedaleko od nich začaly vznikat nevelké domky pro sociálně potřebné obyvatele města.

Jednotlivé typové domy spolkové čtvrti byly značeny římskými číslicemi. Nejstarší stavební typy č. I–III z roku 1891, dochované v ulici Muchově, měly skutečně charakter odpovídající úspornému bydlení. Byly to nízké malobytové domy s fasádami z režného cihlového zdiva a trámovými konstrukcemi ve štítech, které vykazovaly velmi střídme, až puristické provedení. Pozdější typy z let 1893–1901 měly sice rovněž režné fasády, ale již znatelně více dekorativních prvků. Nejmladší stavby z let 1904–1906 pak již nabývaly charakteru náročně koncipovaných vilových staveb s opulentním secesním dekorem a velkorysími půdorysními dispozicemi.

Na postupné formální proměně typových domů je tak zřejmé, že spolek postupně opustil prvotní ideu výstavby laciného bydlení pro nemajetné a po roce 1900 se přizpůsobil soudobému trendu velkých příměstských vil se zahradami, které byly v této době budovány také v dalších brněnských předměstích. Vedle První vilové kolonie to byla právě spolková čtvrť, která předznamenala příští charakter Černých Polí. Díky ní se Černá Pole stala jednou z lokalit, v níž si příslušníci lépe situovaných středních vrstev, úřednictva a inteligence budovali rodinné bydlení.

Na výstavbu spolkové čtvrti přímo navazoval další, ve své době ojedinělý vizionářský projekt

tzv. Schreberových zahrádek, kterým byl roku 1907 přeměněn nedaleký Zábrdovický hřbitov na jednu z prvních zahrádkářských kolonií v Evropě, pojmenovanou po německém lékaři Moritzi Schreberovi (1808–1861), propagátoru pobytu dospělých a zejména dětí na čerstvém vzduchu. Byly v ní umístěny zahradní domky a miniaturní zahrádky i dětská hřiště. Svou polohou u jedné z historických cest do nedaleké obce Soběšice (dnešní ulice Lesnická) se Schreberovy zahrádky staly jádrem rozvíjející se nové čtvrti.

Obytná výstavba v Černých Polích 1919–1925

Po vzniku Velkého Brna v roce 1919 nastal na území všech nově vzniklých městských čtvrtí prudký stavební rozvoj. Zatímco v bývalých předměstských obcích výstavba plynule navázala na zástavbu z předválečné éry, prostor dnešních Černých Polí pokrývala na počátku 20. let 20. století stále ještě z větší části nezastavěná zemědělská půda. Ta začala být po roce 1919 intenzivně stavebně využívána a po celé meziválečné období se postupnou zástavbou proměnila v rezidenční čtvrť, tvořenou z velké většiny objekty individuálního bydlení. Družstevní zástavba (podobně jako v případě předválečné spolkové čtvrti) měla charakter menších jednotně koncipovaných rezidenčních celků využívajících finanční přednosti typových rodinných domů.

V období mezi lety 1919–1925 se proces zastavování Černých Polí teprve rozbíhal. Výchozím bodem budoucí rezidenční čtvrti se stala spolková čtvrť se Schreberovými zahrádkami, odkud se během první poloviny 20. let zástavba nejprve rozšířila směrem na sever, přičemž byl souvisle zastavěn prostor mezi spolkovou čtvrtí a areálem Zemského ústavu slepců (později Vysoké školy zemědělské a lesnické, dnes Mendelovy zemědělské univerzity).

Téměř současně zde mezi lety 1921–1923 vyrostly dva rezidenční celky stavebních družstev: kolonie rodinných domů stavebního družstva *Domicilium* a zástavba nově založené ulice Trávníky, budovaná městem Brnem a Družstvem hypoteční a zemědělské banky moravské. Na ně bezprostředně navázala zástavba severní strany dnešní ulice Lužovy, kterou bylo dosaženo hranice spolkové čtvrti. Výstavbu doplnily ještě další rodinné domy a vily v přilehlých úsecích příčných ulic Černopolní, Durdákovy a Lesnické, čímž byly dotvořeny ucelené obdélné bloky.

O něco málo mladší byly novostavby z let 1923–1925 situované jižně od spolkové čtvrti v souběžných ulicích Durdákově a Žampachově (v úseku mezi Tomanovou a Helfertovou). V téže době se budovalo také prodloužení ulice Trávníky (v úseku mezi Lesnickou a Jugosláv-

skou). Rozsah nové obytné výstavby z první poloviny 20. let výstižně zachycuje Plán Velkého Brna z roku 1925 (obr. 1).¹¹

V etapě po roce 1925 pak budování souvislé obytné zástavby kontinuálně pokračovalo. Rozsáhlou výstavbou došlo k dalekosáhlému rozšíření uliční sítě severním a východním směrem, jímž bylo jádro Černých Polí propojeno s dříve samostatnou severovýchodně položenou Štefánikovou čtvrtí.

V 30. letech pak vlivem přetrvávajícího nedostatku bytů převládla výstavba ekonomických nájemních domů a objektů sociálního bydlení, budovaných převážně podél hlavních urbanistických os čtvrti – ulic Merhautovy, Lesnické a Jugoslávské. Po roce 1945 pak k dnešní podobě Černých Polí významně přispělo zrušení staré železniční trati ve směru na Tišnov (tzv. staré Tišnovky) v roce 1953, v jehož důsledku došlo k dalšímu prodloužení uliční sítě a zejména k souvislému propojení zástavby Černých Polí a Husovic.

Kolonie družstva *Domicilium*

Prvním rezidenčním celkem vybudovaným v Černých Polích po skončení 1. světové války byla kolonie rodinných domů, kterou vystavělo *Obecně prospěšné stavební a bytové družstvo zaměstnanců Úrazové pojišťovny dělnické pro Moravu a Slezsko „Domicilium“* (dále jen *Domicilium*). Kolonie zbudovaná mezi lety 1921–1922 sestávala z 24 domů komponovaných do obdélného bloku mezi ulicemi Fišovou, Schodovou, Martínkovou a Černopolní. Konkrétně se jedná o domy Fišova (V zahradách) 2–20 (obr. 2, 3), Schodová (Na schodech) 15–19, Martínkova (Karafiátova) 2–10 a Černopolní (V černých polích) 55–67.

■ Poznámky

10 Bericht über die 25jährige Tätigkeit des gemeinnützigen Vereines zur Erbauung billiger Wohnungen in Brünn 1886–1911, Brno 1912. AMB, fond U 7 Nová sbírka fotografií [1800]–1945 (dále jen AMB, U 7), list L 49, č. 1369, historická fotografie západní části ulice Muchovy, po 1895. AMB, U 7, list L 49, č. 2891, historická fotografie východní části ulice Muchovy, po 1905. Muzeum města Brna, inv. č. C24 474, historická fotografie skupiny domů Tomanova č. 23–27, R. de Sandalo, 1. desetiletí 20. století. AMB, fond U 22 Sběrka pohlednic města Brna 1890–2012, sign. LVIIa2, fotografie původní zástavby ulic Tomanovy a Lužovy, historická pohlednice, 40. léta 20. století.

11 Plán Velkého Brna 1 : 11 520 z roku 1925, dostupné z: <http://www.vilemwalter.cz/mapy/>, vyhledáno 20. 1. 2023.

Obr. 1. Brno-Černá Pole, stav obytné výstavby v roce 1925.

Na snímku je dobře patrný objekt Vysoké školy zemědělské a lesnické, poblíž nějž se pak nachází obdélný blok kolonie Domicilium a dále nová zástavba z let 1919–1925 v ulicích Trávníky (včetně jejího prodloužení), Lužově, Tomanově, Durdákové a Žampachově. Plán velkého Brna 1:11 520 z roku 1925, Moravská zemská knihovna v Brně.

Obr. 2. Kolonie Domicilium, ulice Fišova (V zahradách), rodinné domy po dokončení, historická pohlednice, 20.–30. léta 20. století, AMB, U 22, sign. LVIIa1 (výřez).

Obr. 3. Brno, Fišova 2–16, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

Stavební družstvo Domicilium bylo založeno 21. května 1920 na ustavující schůzi v sále vinárny v Plzeňském dvoře v Brně, kde se sešlo padesát zakládajících členů a kde byly také sepsány stanovy.¹² Na schůzi vystoupil tehdejší ředitel úrazové pojišťovny a první český starosta města Brna Karel Vaněk (1866–1924), jmenovaný čestným protektorem družstva, který v proslovu shrnul důležitost společného postupu v řešení bytové krize: „Ředitel Karel Vaněk hlásí se o slovo a vítá hnutí úřednictva ke zmírnění bytové nouze, a že tímto hnutím bude též oživena družstevní myšlenka úřednictva. Dělnictvo, které svou společnou prací tolik dosáhlo, má nám být příkladem a naše motto má zníti: „Jeden pro všechny a všichni pro jednoho“.“¹³

Členy Domicilia byli zaměstnanci Dělnické úrazové pojišťovny pro Moravu a Slezsko, tedy z naprosté většiny úředníci, a zároveň příslušníci obou jazykových komunit. Družstvo bylo na obchodním soudě zapsáno pod českým i německým názvem a všechny jeho dokumenty byly vydávány dvojjazyčně. Oficiálním sídlem byla administrativní budova Dělnické úrazové pojišťovny pro Moravu a Slezsko v Brně na Kolišti č. 43 (tehdy Koliště 51–55), v jejímž vestibulu byly také vyvěšovány aktuální informace o dění v organizaci.¹⁴

■ Poznámky

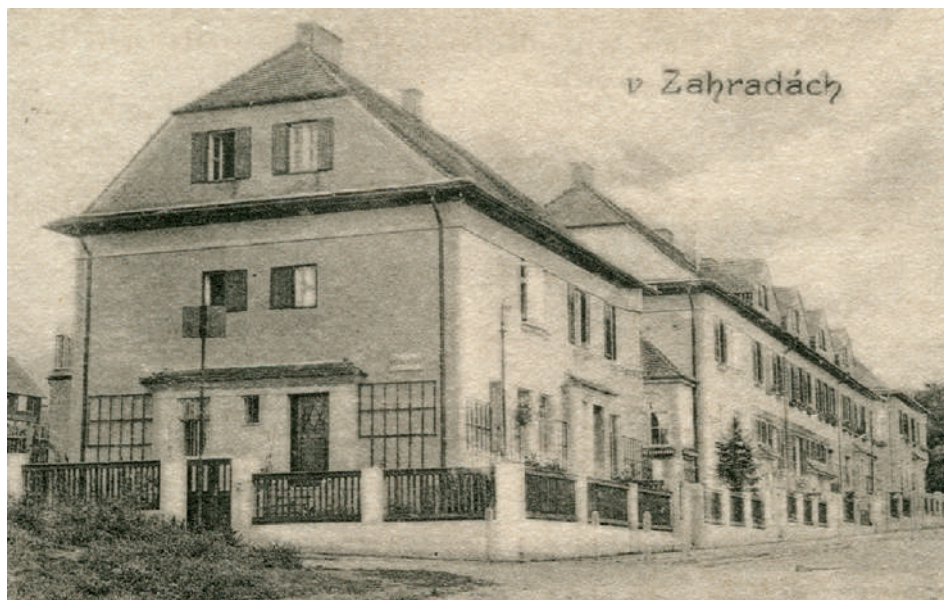
12 MZA, C 11, kart. 550, sign. Dr XI 85, Protokol ustavující schůze družstva, 21. května 1920, f. 6–9.

13 Cit.: MZA, C 11, kart. 550, sign. Dr XI 85, Protokol ustavující schůze družstva, 21. 5. 1920, f. 7.

14 Vedení družstva tvořili předseda, místopředseda, pokladník, účetní, jednatel a člen představenstva bez funkce. Prvním čestným protektorem družstva byl jmenován ředitel Karel Vaněk, čestným členem byl jmenován také pan prezident Dr. Josef Dolanský. Prvními členy představenstva byli: ředitelský tajemník Leo Schoch (předseda), vrchní inspektor Ing. Alfred Zuckriegel (místopředseda), komisař Josef Kment (jednatel), vrchní komisař Karel Dostál (pokladník), revident Josef Truhlík (účetní), vrchní oficiál Richard Erben (člen představenstva bez funkce).

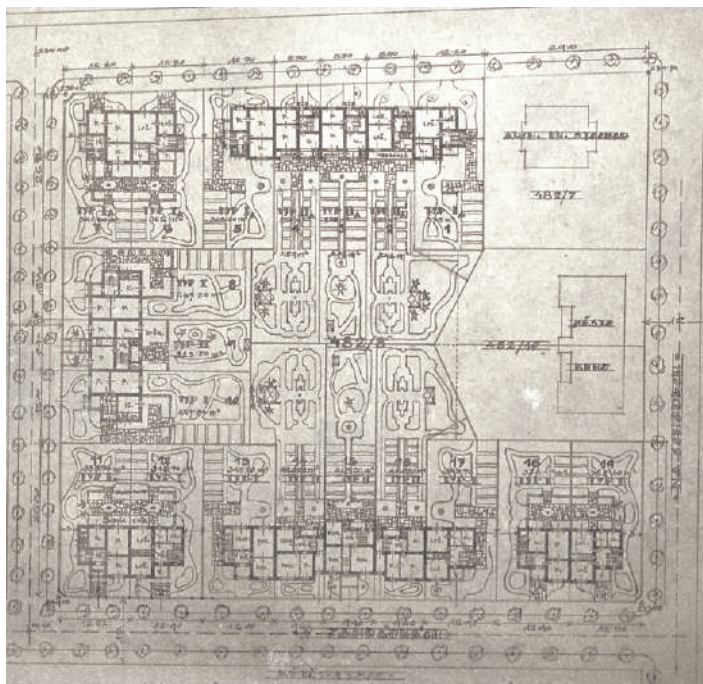
1

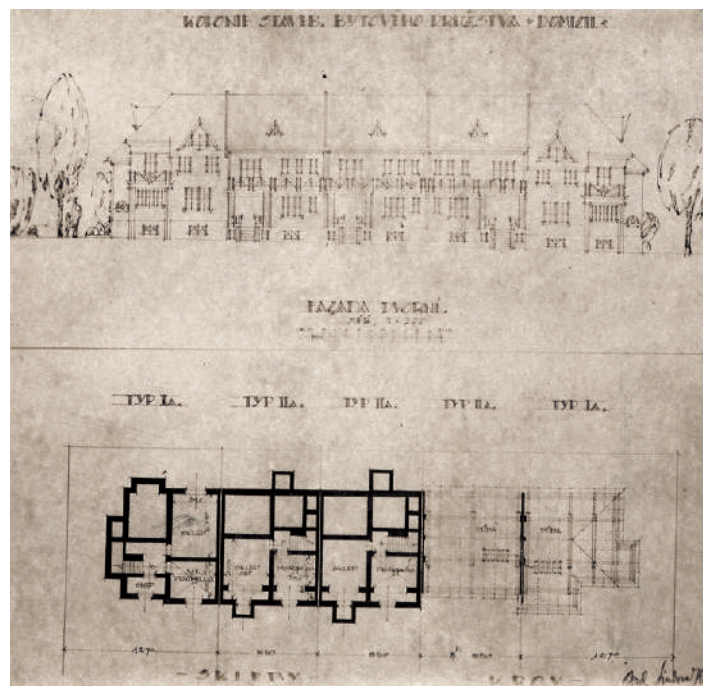
2

3

4

5

Obr. 4. Nerealizované plány kolonie Domicilium signované Jindřichem Kumpoštem, celkový situační plán, nedatováno, MuMB-ODA, inv. č. 248.318.

Obr. 5. Nerealizované plány kolonie Domicilium signované Jindřichem Kumpoštem, dvorní fasády a schematické půdorysy sklepů a krovů, nedatováno, MuMB-ODA, inv. č. 248.317.

V roce 1921 družstvo odkoupilo pozemek pro stavbu rodinných domů v Černých Polích od ředitele První moravské spořitelny Dr. Eigemanna v ceně 200 000 Kč, jenž byl následně rozparcelován a vzniklá stavební místa byla přidělena jednotlivým čekatelům z řad členů družstva.¹⁵ Stavba kolonie probíhala od počátku roku 1922¹⁶ a již na konci téhož roku bylo dokončeno všech dvacet čtyř rodinných domů s dvaceti šesti byty. Domy kolonie byly postaveny se státní stavební podporou, celkové náklady činily 4 792 222 Kč, 23 h.¹⁷

Do konce roku 1923 družstvo Domicilium postavilo ještě dalších šest rodinných domů s deseti byty a jeden nájemní dům s třinácti byty. Do konce roku 1924 pak vznikly ještě další tři rodinné domy s pěti byty. Celkově tak mezi lety 1922–1924 vzniklo stavební činností družstva padesát čtyř nových bytů a Domicilium se těšilo pověsti jednoho z nejschopnějších a nejspolehlivějších stavebních družstev v Brně.¹⁸

Dosavadní odborná literatura uváděla, že kolonie byla postavena podle architektonických návrhů Jindřicha Kumpošta (1891–1968).¹⁹ Toto tvrzení se opírá zejména o několik fotografií plánů kolonie dochovaných v Muzeu města Brna, které jsou Kumpoštem signovány (obr. 4, 5).²⁰ Zde je ovšem třeba zdůraznit, že se jedná o nerealizo-

vanou variantu a konečné provedení domů kolonie Domicilium těmito návrhy neodpovídá a je naopak dosti odlišné, jak dokládají prováděcí plány dochované v AMB.²¹

Soudíme, že námi provedené rešerše archivních pramenů poměrně spolehlivě dokládají, že autorem návrhů rodinných domů v kolonii Domicilium (a zároveň také i v dalších lokalitách v Černých Polích – viz dále) byl německy hovořící architekt a profesor Německé vysoké školy technické v Brně Vinzenz Baier.²² Baierovo autorství opíráme o tyto argumenty:

■ Poznámky

V dalších letech byl dlouholetým předsedou družstva vrchní inspektor Ing. Leopold Petz. Družstvo bylo zapsáno na obchodním soudě 12. 7. 1920 (MZA, C 11, kart. 550, sign. Dr XI 85, f. 10–11) a jeho činnost trvala až do roku 1951. V roce 1945 byla na družstvo uvalena národní správa. Dne 31. 5. 1951 byl proveden výmaz družstva a jeho majetek byl převeden na Obecně prospěšné okresní bytové družstvo v Brně, Tučkova 17 (MZA, C 11, kart. 550, sign. Dr XI 85, f. 57–58).

¹⁵ MZA, C 11, kart. 550, sign. Dr XI 85, *Protokol z valné hromady*, 16. 3. 1921, f. 17. Deník *Tagesbote* uvádí také nákup dalších pozemků od města Brna v prosinci roku 1921, konkrétně parcely 482/10 Horní Cejl za 28 600 Kč. *Tagesbote* LXXI, č. 556, 2. 12. 1921, s. 3.

¹⁶ Podle písemností družstva bylo stavební povolení vydáno 3. ledna 1922, stavba zahájena v prosinci 1921 a ukončena 30. srpna 1922. Povolení k užívání novostaveb byla vydána od října a listopadu 1922.

¹⁷ MZA, B 40 I, kart. 1428, *Žádost o státní podporu stavby rodinného domu čekatela Emila Černého*, 2. 12. 1922.

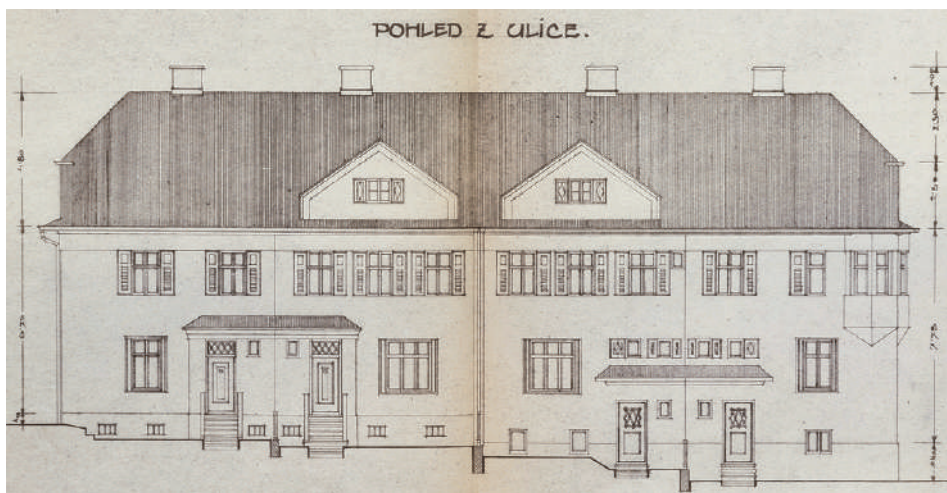
¹⁸ MZA, C 11, kart. 550, sign. Dr XI 85, *Účetní rozvaha k 31. 12. 1922*, f. 38–39; *Zápis o II. valné hromadě*, 23. 9. 1922, f. 41. MZA B 40, I, kart. 1437, *Pozvání k valné hromadě a otisk rozvahy a účtu ztráty a zisku ke dni 31. 12. 1923*. MZA, C 11, kart. 550, sign. Dr XI 85, *Zápis z valné hromady*, 29. 9. 1923, f. 35; *Pozvání ke III. valné hromadě 28. června 1924 a účetní rozvaha na rok 1923*, f. 34–35. Celkový počet 33 rodinných domů postavených družstvem Domicilium do konce roku 1924 uvádí shodně také článek: Kleinwohnungsbau in Brünn, *Tagesbote* LXXVII, č. 120, 13. 3. 1927, s. 3–4. Víme tedy přesně, že družstvo Domicilium postavilo v Brně v roce 1922 dvacet čtyř rodinných domů, v roce 1923 šest rodinných domů a v roce 1924 tři rodinné domy.

¹⁹ Petr Pelcák – Ivan Wahla (edd.), *Jindřich Kumpošt 1891–1968*, Brno 2006, s. 136.

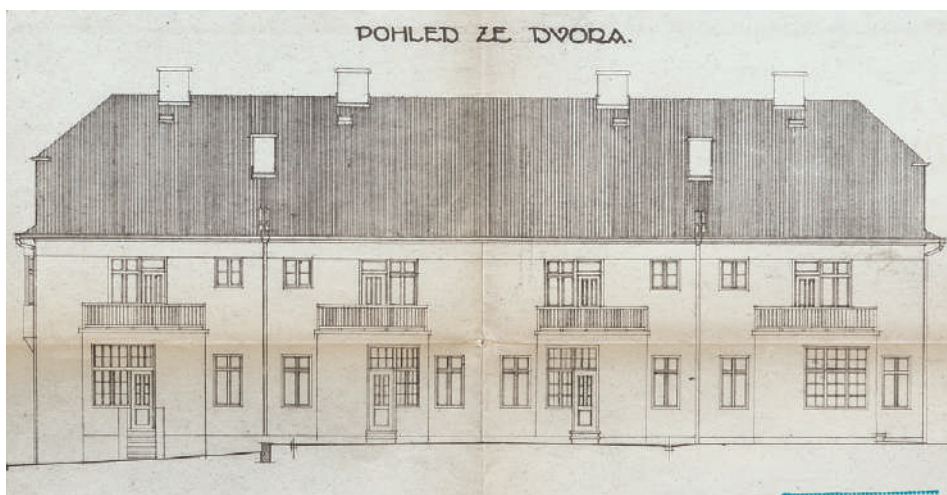
²⁰ Muzeum města Brna, Oddělení dějin architektury, inv. č. 248.316, 248.317, 248.318, 248.319, fotografie nerealizovaných plánů kolonie Domicilium, u inv. č. 248.317 a 248.318 podpis J. Kumpošta.

²¹ Prováděcí plány rodinných domů Martínkova 4–10, nedatováno, stavbu realizoval stavitel František Odehnal, AMB, U 9, kart. 42, ulice Martínkova. Prováděcí plány rodinných domů Fišova 6–10, nedatováno, stavbu realizoval stavitel Adolf Bacher. Prováděcí plány rodinných domů Fišova 12–16, 5. ledna 1922, stavbu realizovali stavitelé bratři Špačkové. Prováděcí plány rodinných domů Fišova 18–20, 5. prosince 1921 a 5. ledna 1922, stavbu realizovali stavitelé bratři Špačkové. AMB, U 9, kart. 17, ulice Fišova.

²² Prof. Ing. arch. Vinzenz Baier (1881–1955), architekt, 1915–1944 (?) učitel (1921 profesor) na Německé vysoké škole technické (Deutsche technische Hochschule) v Brně (1918–1920 a 1930 děkan, 1923 prorektor). Autor pavilónu *Werkbund der Deutschen* na

6

7

1. Výslovně jej jako autora typových domů pro družstvo Domicilium uvádí dobový tisk, konkrétně obsáhlý souhrnný článek o výstavbě malých rodinných domků v Brně publikovaný v deníku *Tagesbote*.²³

2. Podpis Vinzenze Baiera se nachází na návrhu dvojdomu Lužova 21–23, který postavilo družstvo Domicilium a jedná se o typový dům téměř shodného architektonického tvarosloví jako u domů kolonie.²⁴

3. V archivu družstva je uvedeno, že Vinzenz Baier pro členy družstva pořádal přednášky: „Vrch. Insp. Inž. Zukriegel oznamuje, že stavební rada Bortsch a prof. Baier jsou ochotni k informaci členů družstva odbývat přednášky se světelnými obrazy, což předseda vítá.“²⁵ Tato zmínka je důležitá, neboť dokládá skutečnost, že Vinzenz Baier s družstvem Domicilium od jeho počátků úzce spolupracoval a na svých přednáškách jednak členy družstva informoval o současném architektuře a stavebnictví, ale zároveň je pravděpodobně také seznamoval se svými návrhy družstevních rodinných domů.

Architektonické tvarosloví domů kolonie Domicilium (obr. 6, 7) se vyznačovalo utilitárním

rozvržením dispozic, promyšleným zasazením staveb do svažitého terénu a střizlivým vzezřením s minimem dekorativních prvků. Monochromatické plochy průčelí rytmizovaly dvojice sdružených, mírně předstupujících kvadratických těles, v nichž byly situovány vstupy a WC. Obdobný představený vstup s přidruženým WC použil např. také Karel Kotas ve svém návrhu rodinných domů v ulici Dolnopolní.²⁶ Na řešení zdejších staveb se však zřetelně projevilo také klasicizující myšlení, a to ve výrazně vertikální kompozici průčelí s trojúhelnými osovými štíty a symetricky rozmístěnými obdélnými okny. K dekorativismu předválečných desetiletí odkazovaly některé původní malebné detaily, jako dřevěné okenice či dekorativní výplně vchodových dveří s prosklenou výplní hvězdovitěho tvaru či s nadsvětlíky s drobným kosočtverečným rastrem. Výrazným prvkem byly zvláště kubizující polygonální arkýře v nárožích patra krajních domů jednotlivých bloků, tvarované do ostrých hran a podepřené hrotitě tvarovanými konzolami.

Co se týče vnitřních dispozic (obr. 8, 9), půdorysné řešení odpovídalo požadavkům malo-

Obr. 6. Kolonie Domicilium, plány bloku rodinných domů, Brno, Martínkova 4–10, uliční průčelí, nedatováno, AMB, U 9, kart. 42.

Obr. 7. Kolonie Domicilium, plány bloku rodinných domů, Brno, Martínkova 4–10, dvorní fasády, nedatováno, AMB, U 9, kart. 42.

metrážního bydlení, nezbytného k získání státní stavební podpory. Na vstupní zádveři s přilehlou toaletou v přízemí navazovala předsíň se schodištěm do patra a kuchyně orientovaná do zahrady. Dále se v přízemí nacházely dva za sebou řazené obytné pokoje, kdy k zadnímu pokoji přiléhala zastřešená veranda ústící do zahrady. V prvním patře pak byl situován opět přední a zadní obytný pokoj a lázeň. Nad verandou byla v úrovni prvního patra umístěna poměrně rozlehlá terasa poskytující výhled do zeleně.

Rodinné domy kolonie Domicilium shrnovaly ideálním způsobem veškeré soudobé nároky na moderní typ městského rodinného bydlení. Byly malé a úsporné, avšak přesto prostorově dostačující. Měly na svou dobu poměrně moderní tvarosloví, nikoli však v příliš radikální formě, a byly tak bližší vkusu středostavovských čekatelů. Splňovaly soudobý ideál moderního a levného bydlení v zeleni, kdy propojení obytného prostoru se zahradou zajišťovala veranda v přízemí a prostorná terasa v patře.

■ Poznámky

Výstavě soudobé kultury v Československu v Brně roku 1928. Pavel Šimsa, *Učitelé na německé technice v Brně 1849–1945*, Praha 2004, sv. II, s. 96. – Jiří Kroupa – Petr Pelčák – Ivan Wahla (edd.), *Brněnští němečtí architekti*, Brno 2012.

23 „Die außerordentlich bewährte und schöne Bautype nach dem Entwurf des Hochschullprofessors Arch. Ing. Baier...“ cit.: *Kleinwohnungsbau in Brünn, Tagesbote LXXVII*, č. 120, 13. 3. 1927, s. 3–4.

24 Návrh typového rodinného dvojdomu pro družstvo Domicilium, Brno, Lužova 21–23, situace 1 : 400, 13. května 1922, signováno Arch. Prof. Baier. Archiv BVK, Lužova 1. Srov.: pozn. 51.

25 Cit.: MZA, C 11, kart. 550, sign. Dr XI 85, *Protokol ustavující schůze družstva*, 21. května 1920, f. 8.

26 Pavla Cenková, *Jedna ulice, dvě jména. Ulice Dolnopolní v Brně, Zprávy památkové péče LXXXI*, č. 2, 2021, s. 182–200. – Petr Pelčák – Martin Strakoš – Ivan Wahla (edd.), *Karel Kotas 1894–1973*, Brno 2021.

Obr. 8. Kolonie Domicilium, plány bloku rodinných domů, Brno, Martínkova 4–10, půdorys přízemí, nedatováno, AMB, U 9, kart. 42.

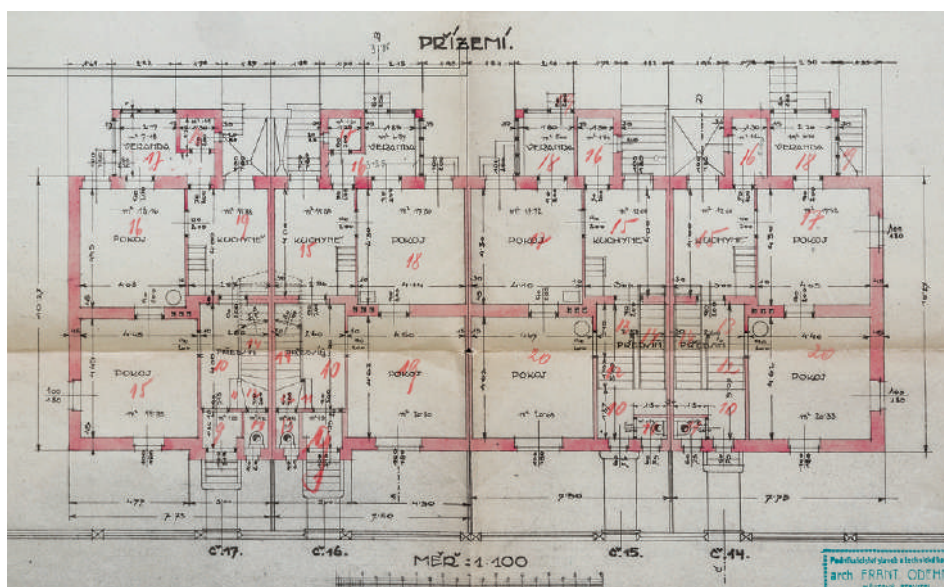
Obr. 9. Kolonie Domicilium, plány bloku rodinných domů, Brno, Martínkova 4–10, půdorys 1. patra, nedatováno, AMB, U 9, kart. 42.

Architektura kolonie Domicilium byla svými současníky hodnocena veskrze kladně a architektonické tvarosloví zdejších domů výrazně ovlivnilo lokální stavební kulturu v Černých Polích po celé další desetiletí. Baierovy návrhy typových rodinných domů vyhovovaly dobovému vkusu a staly se natolik populárními, že se celková skladba i řada dílčích prvků zdejších typových domů opakuje na množství dalších černopolských novostaveb z první i druhé poloviny 20. let. Skutečnost, že Baierovy typy vytvořené pro družstvo Domicilium byly hojně napodobovány, zmiňuje i dobový tisk.²⁷ Platí to zejména o charakteristických arkýřích v nárožích prvního patra. Analogicky tvarované nárožní arkýře, které známe z kolonie Domicilium, se v dalších letech v Černých Polích objevují na celé řadě novostaveb rodinných domů a jsou do té míry četné, že je lze považovat za charakteristický prvek zástavby čtvrti. Nabízí se dokonce úvaha, že tento typ arkýře mohl být vnímán jako určitý symbolický prvek německojazyčných stavebníků, který vizuálně signifikoval německou kulturní identitu majitelů zdejších nemovitostí. Přestože je toto tvrzení pouhou hypotézou, je zjevné, že různé variace původních Baierových typových domů s polygonálními arkýři dodnes spoluvytvářejí zástavbu prostoru Černých Polí natolik často, že je lze považovat za základ zdejší lokální architektury období 20. let 20. století.

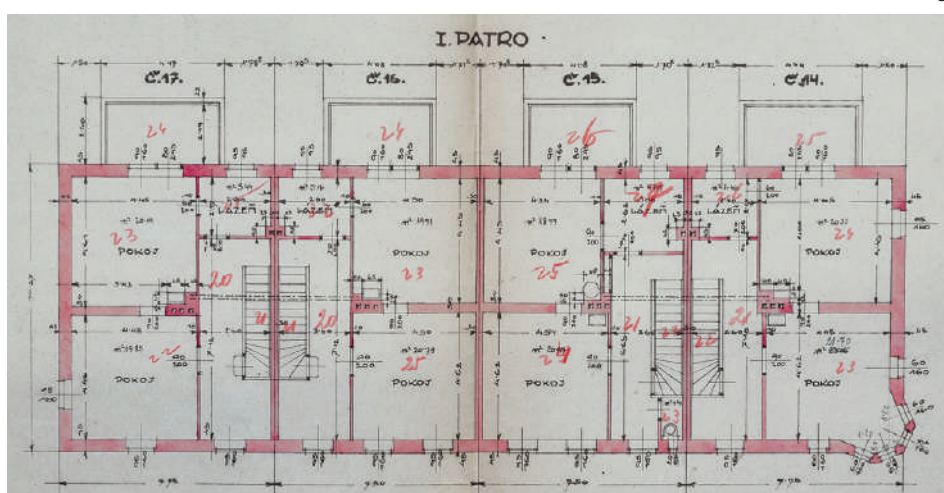
Obytný komplex v ulici Trávníky

V bezprostředním sousedství kolonie Domicilium začal téměř současně vyrůstat obdobný projekt jednotně koncipovaného obytného komplexu, a to v nově založené ulici Trávníky (Am Rasen), kolmé k ulici Černopolní. Na rozdíl od výše zmíněné kolonie zde nebyla výstavba seřazena do obdélného bloku, ale jednalo se o přímou ulici, jejíž symetricky uspořádanou, jednotně koncipovanou zástavbu tvořily na jižní straně nájemní domy a na severní straně samostatně stojící typové rodinné dvojdomy se zahradami (obr. 10).

Nájemní domy v ulici Trávníky stavělo město Brno. Bylo jich zde mezi lety 1920–1921 vystavěno celkem šest ve dvou stavebních typech (A–B), stojících v řadě vedle sebe a tvořících jižní frontu ulice (Trávníky 2–12). Domy poprvé zachycuje mapa Velkého Brna z roku 1921.²⁸ Z torzálně dochovaných archiválií vyplývá, že

8

9

výstavba skupiny městských nájemních domů byla připravována již koncem roku 1919 a stavební povolení bylo vydáno 27. listopadu 1919. Stavba nájemních domů typu A zřejmě fyzicky probíhala během roku 1920 a v lednu roku 1921 již pravděpodobně byly dokončeny.²⁹

Nájemní domy typu A (Trávníky 2, 6, 8, 12) (obr. 11, 12)³⁰ byly koncipovány jako jakási

29 Plány městských nájemních domů v ulici Trávníky byly předloženy městské radě ke komisionálnímu jednání dne 8. 11. 1919 a 27. 11. 1919 bylo vydáno stavební povolení. Stavba domů typu A probíhala zřejmě během roku 1920, což dokládá také zúčtovací plán suterénu jednoho z domů, datovaný v květnu 1920 a přezkoumaný Ing. Janem Chobolou 7. 6. 1920. Prováděcí či zúčtovací plány domů typu A, dochované v AMB, jsou datovány v lednu 1921 a byly schváleny městskou radou dne 30. dubna 1921. V lednu 1921 byly také čtyři novostavby nájemních domů typu A přihlášeny u Městských vodáren. AMB, U 9, kart. 64, ulice Trávníky. Archiv BVK, Trávníky 2–12.

30 Městské nájemní domy typu A, Brno, Trávníky 1558/2, 1562/6, 1564/8, 1568/12. Prováděcí či zúčtovací plány dochované v AMB jsou datovány v lednu 1921 a označeny pouze razítkem Oddělení pro pozemní stavby městského stavebního úřadu v Brně, bez uvedení autora (podepsán Ing. Jan Chobola, vrchní stavební rada). AMB, U 9, kart. 64, ulice Trávníky.

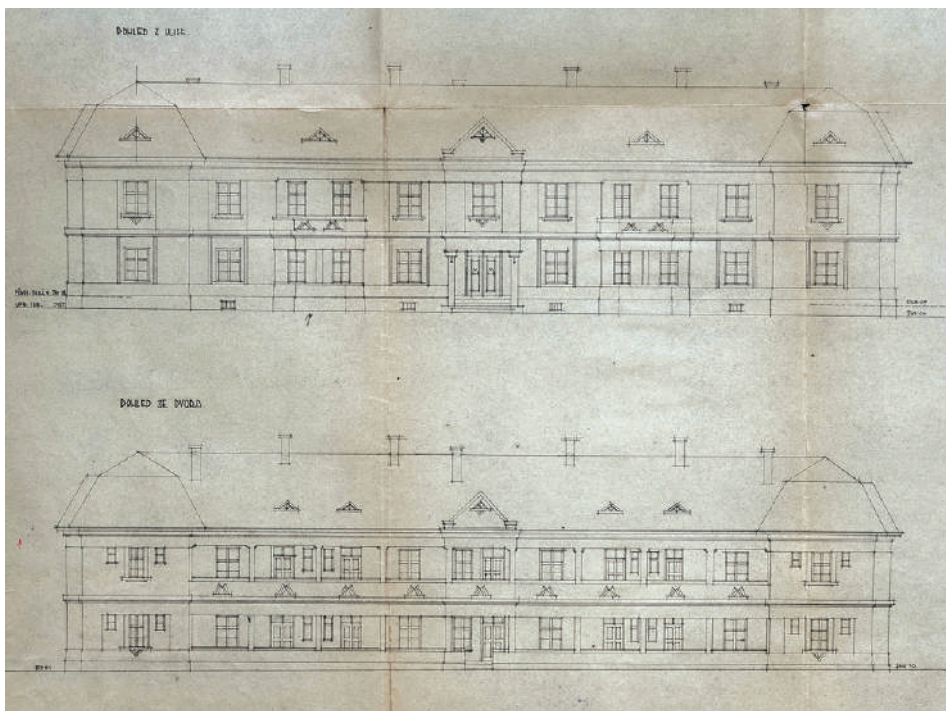
■ Poznámky

27 „Mimořádně osvědčené a krásné stavební typy podle návrhu vysokoškolského profesora arch. Ing. Baiera, jejichž realizace pro čekatelé v letech 1923/1924 byla obzvláště výhodná a levná a od té doby byly jinými často napodobované, zajišťují plánovaným novostavbám ty nejpříznivější vyhlídky.“ Cit. – český překlad z němčiny: Kleinwohnungsbau in Brünn, Tagesbote LXXVII, č. 120, 13. 3. 1927, s. 4.

28 Jančův plán Velkého Brna 1 : 11 520 z roku 1921 (vytvořen na základě stavu z června 1921), dostupné z: <http://www.vilemwalter.cz/mapy/>, vyhledáno 20. 1. 2023.

10

11

12

Obr. 10. Brno, Trávníky, celkový pohled na obytnou zástavbu po dokončení. Repro: Brno. Historické fotografie z městské části Brno-sever, Brno 2019, s. 64.

Obr. 11. Plány městského nájemního domu typu A v ulici Trávníky, uliční a dvorní průčelí, Oddělení pro pozemní stavby městského stavebního úřadu v Brně, leden 1921, AMB, U 9, kart. 64.

Obr. 12. Brno, Trávníky 12, městský nájemní dům typu A, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

modernější a luxusnější obměna tradičních pavlačových domů. Jednopatrové podélné objekty obdélného půdorysu měly jednotraktovou dispozici, kdy komunikace se vstupy do jednotlivých bytů byla vedena soustavou do zahrady otevřených lodžií na dvorní straně. Dvojice velkých otevřených lodžií byla rovněž dominantním prvkem uličního průčelí. Symetricky koncipovaná průčelí využívají řadu prvků geometrické moderny. Skladba fasád byla promyšlena do nejmenších detailů; pozoruhodné jsou například dekorativní perforované otvory neobvyklých geometrických forem v parapetech lodžií.

Co se týče nájemních domů typu B (Trávníky 4, 10),³¹ v AMB je dochována starší neprovedená varianta plánů z listopadu 1919, jejichž autorem byl stavitel Augustin Butscha, v té době zaměstnanec městského stavebního úřadu. Jeho projekt prezentuje domy navržené ještě v secesním tvarosloví s dřevěnými vernakulárními prvky a složitě členěnými vysokými střechami zakončenými hrotnicí (obr. 13).³² Je zřejmé, že tento starší návrh byl opuštěn a nahrazen novým, provedeným v progresivnějších formách. Realizované řešení zachycují plány datované v srpnu 1920 a opět označené pouze razítkem Oddělení pro pozemní stavby městského stavebního úřadu v Brně (obr. 14).³³ Domy

■ Poznámky

31 Městské nájemní domy typu B, Brno, Trávníky 1560/4 a 1566/10. Prováděcí plány dochované v AMB jsou datovány v srpnu 1920 a označeny pouze razítkem Oddělení pro pozemní stavby městského stavebního úřadu v Brně, bez uvedení autora (podepsán Ing. Jan Chobola, vrchní stavební rada). AMB, U 9, kart. 64, ulice Trávníky.

32 Augustin Butscha, nerealizované plány městského nájemního domu typu B v ulici Trávníky, uliční průčelí, Oddělení pro pozemní stavby městského stavebního úřadu v Brně, listopad 1919, AMB, U 9, kart. 64, ulice Trávníky.

33 Plány městských nájemních domů typu B v ulici Trávníky, Oddělení pro pozemní stavby městského stavebního úřadu v Brně, podepsán Ing. Jan Chobola, vrchní stavební rada, srpen 1920. Tyto plány byly 25. 3. 1921 předloženy městské radě a schváleny 30. 3. 1921. AMB, U 9, kart. 64, ulice Trávníky.

Obr. 13. Augustin Butscha, nerealizované plány městského nájemního domu typu B v ulici Trávníky, uliční průčelí, Oddělení pro pozemní stavby městského stavebního úřadu v Brně, listopad 1919, AMB, U 9, kart. 64.

Obr. 14. Plány městského nájemního domu typu B v ulici Trávníky, uliční a boční průčelí, Oddělení pro pozemní stavby městského stavebního úřadu v Brně, srpen 1920, AMB, U 9, kart. 64.

Obr. 15. Brno, Trávníky 10, městský nájemní dům typu B, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

typu B byly pravděpodobně dokončeny v prvním pololetí roku 1921.³⁴

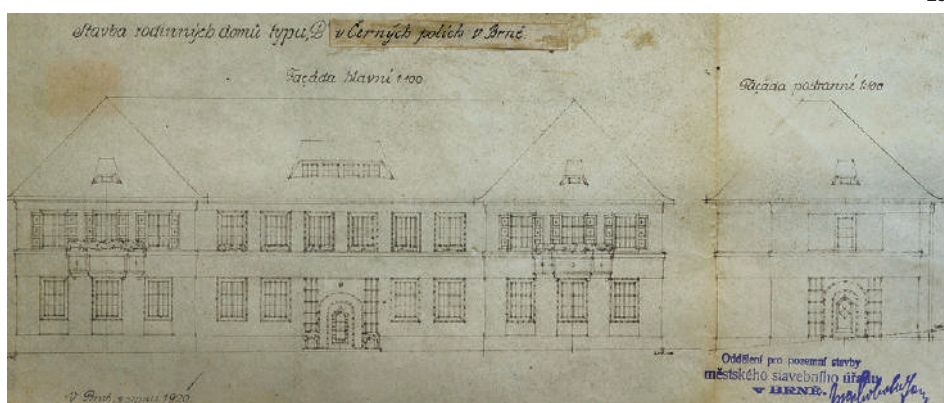
Na tomto místě je třeba poukázat na skutečnost, že v téže době byly realizovány podle prakticky identického projektu rovněž městské nájemní domy v Masarykově čtvrti, v ulicích Roubalově a Mahenově. Zde byly použity dva typové projekty, označené opět písmeny B a C, přičemž typový nájemní dům B v Masarykově čtvrti je až na drobné detaily shodný s řešením domu typu B v ulici Trávníky. Na základě velmi blízké formální analogie můžeme usoudit, že nájemní domy v ulici Trávníky i v Masarykově čtvrti jsou dílem téhož architekta.³⁵

Nájemní dům typu B (obr. 15) byl symetricky komponován v klasickém palácovém schématu, kdy postranní rizality svíraly střední prostorově ustupující část průčelí, v jehož ose byl umístěn hlavní vstup zdůrazněný půlkruhově zaklenutým portálem. Dominantou postranních rizalitů byly mohutné polygonální balkony s plným parapetem v patře. Komunikaci uvnitř domu zajišťovala trojice schodišť. Centrální schodiště bylo umístěno za hlavním vstupem, na koncích obou postranních rizalitů se nacházela další postranní schodiště přístupná vstupy z boční štítové zdi. Díky trojici vstupů i schodišť byl tak zajištěn vstup do všech bytů.

Městské nájemní domy v ulici Trávníky, zejména typu A, jsou neobyčejně kvalitní stavby, jejichž architektonické řešení mísí eklekticky prvky pozdní secese a geometrické moderny se vyznačuje nadčasovou elegancí a osobitou působivostí. Otázka autorství tohoto mimořádného souboru zůstává nadále otevřená, neboť ani přes důkladné rešerše dostupných archivních pramenů se nám ji zatím nepodařilo uspokojivě vyřešit. Stavebníkem zde bylo město Brno a autorem by tak mohl být některý ze zaměstnanců městského stavebního úřadu, není to však podmínkou. U domů typu A jsme uvažovali o autorství architektů Jindřicha Kumpošta či Karla Lánika, oba však do úřadu nastoupili zřejmě až poté, co byly plány domů hotovy (Jindřich Kumpošt od 12. 1. 1920, Karel Láník od 1. 9. 1920). Architektonický rukopis zástavby ulice Trávníky navíc není typický pro tvorbu žádného z nich. V případě domů typu B byl projektantem nerealizované varianty

13

14

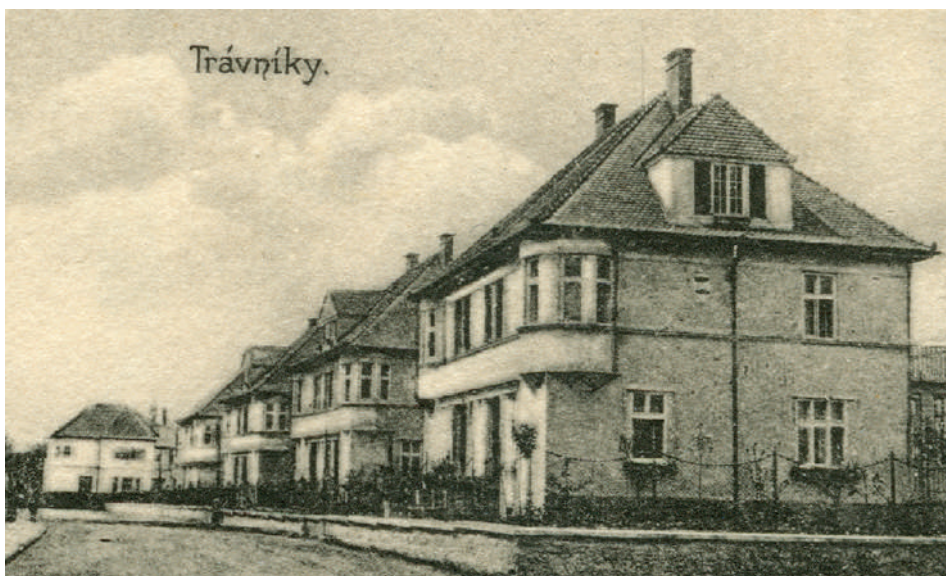
15

velmi pravděpodobně Augustin Butscha (viz dříve), avšak autora realizovaného řešení, jak bylo uvedeno výše, dosud neznáme. Na základě formálních analogií lze důvodně uvažovat o autorství stavitele Františka Václavka. Domy typu B mají některé shodné znaky jako rodinné

■ Poznámky

34 Novostavby Trávníky 4 a 10 byly přihlášeny u Městských vodáren 21. června a 1. července 1921. Archiv BVK, Trávníky 4 a 10.

35 Městské nájemní domy typu B a C, Brno, Roubalova 1a–3a (typ B), Roubalova 5–5c (typ C), Roubalova

16

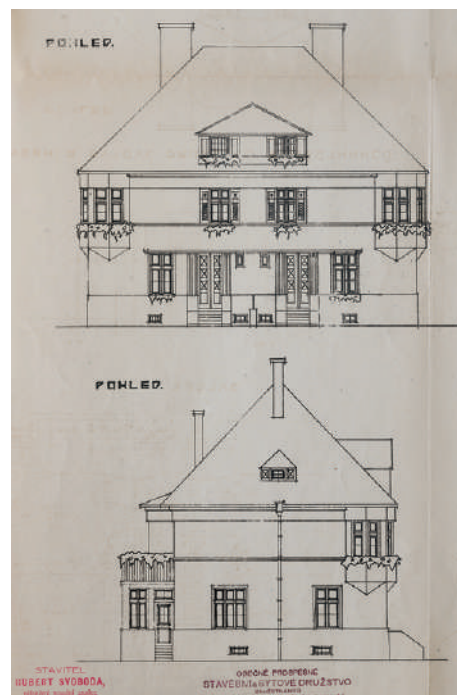
17

domy či vily, které Václavěk počátkem 20. let projektoval, na potvrzení této hypotézy je však třeba ještě hlubšího průzkumu.

Severní stranu ulice Trávníky pak zaplnila řada osmi rodinných dvojdomů v zahradách, které zde vystavělo další zaměstnanecké družstvo úředníků – *Obecně prospěšné stavební a bytové družstvo zaměstnanců hypoteční a zemědělské banky moravské, zapsané Společnosti s ručením obmezeným*, v Brně (dále jen Družstvo hypoteční a zemědělské banky moravské).

Rodinné domy byly provedeny ve dvou stavebních fázích a ve dvou stavebních typech. Nejprve byly v první polovině roku 1923 realizovány čtyři dvojdomy stavebního typu 1, tedy dnešní stavby Trávníky 5–7, 13–15, 21–23 a 25–27.³⁶

Později, zřejmě mezi lety 1924–1926, byly mezi ně vloženy dvojdomy stavebního typu 2, tj. Trávníky 1–3, 13–15, 17–19 a 29–31, čímž došlo k zahuštění zástavby na úroveň současného stavu.³⁷ Ucelený vzhled jednotně koncipované výstavby dotvářelo shodně řešené oplocení předzahrádek, kdy plotové zídky z režného kamenného zdiva doplnily dekorativně utvářené kovové plotové dílce a dvoukřídle vstupní branky. Ve formě i dispozicích rodinných dvojdomů stavebního typu 1 (obr. 16, 17, 18), k nimž máme dochovány plány a fragmenty stavební dokumentace, je zřejmá řada analogií s rodinnými domy v kolonii Domicilium. Co se týká půdorysných dispozic, jsou dokonce zcela totožné. Je proto nanejvýš pravděpodobné, že jejich auto-

18

Obr. 16. Rodinné dvojdomy na severní straně ulice Trávníky po dokončení, historická pohlednice, 20.–30. léta 20. století, AMB, U 22, sign. LVIIa1 (výřez).

Obr. 17. Brno, Trávníky 5–7, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

Obr. 18. Plány rodinného dvojdomu, Brno, Trávníky 5–7, uliční a boční průčelí, nedatováno, AMB, U 9, kart. 64.

■ Poznámky

7–5b (typ B), Mahenova 4–4c (typ C), Mahenova 6–6b (typ B), Mahenova 8–8c (typ C), postavilo město Brno, 1920–1921. AMB, U 9, kart. 54, ulice Roubalova. Archiv BVK, ulice Roubalova a Mahenova.

36 Rodinné dvojdomy Družstva hypoteční a zemědělské banky moravské (stavební typ 1), Brno, Trávníky 1561/5 – 1563/7, 1556/9 – 1567/11, 1575/21 – 1577/23, 1579/25 – 1581/27. Plány byly předloženy ke komisionálnímu jednání 6. 12. 1922 a schváleny brněnskou městskou radou 14. 12. 1922. Se stavbou se začalo 8. prosince 1922, realizoval ji městský stavitel Hubert Svoboda. Ke dni 30. června 1923 bylo vydáno povolení k užívání novostaveb a 22. srpna 1923 proběhlo místní šetření – prohlídka dokončených domů. Dle jejího závěru bylo možno všech osm nově postavených domů považovat za domy s malými byty, tj. vyhovující podmínkám čerpání státní stavební podpory. Znamenalo to, že v žádném z domů nepřesahovala plocha obytných místností maximální povolenou rozlohu 80 m². AMB, U 9, kart. 64, ulice Trávníky. Archiv BVK, ulice Trávníky.

37 Rodinné dvojdomy (stavební typ 2), Brno, Trávníky 1557/1 – 1559/3, 1568/13 – 1569/15, 1571/17 – 1573/19, 1582/29 – 804/31, zřejmě Družstvo hypoteční a zemědělské banky moravské, 1924–1926. Dokončenou zástavbu severní strany ulice Trávníky s osmi

Obr. 19. *Základy a obvodové zdi právě budovaného domu Lesnická 25, fotografie dokládající skutečnost, že stavba byla započata před koncem roku 1923 a pořízena za účelem získání státní stavební podpory. V pozadí je zachycen dvorní trakt městského nájemního domu Trávníky 12 ve stavu po dokončení. Historická fotografie, 31. 12. 1923, MZA, B 40 I, kart. 1448.*

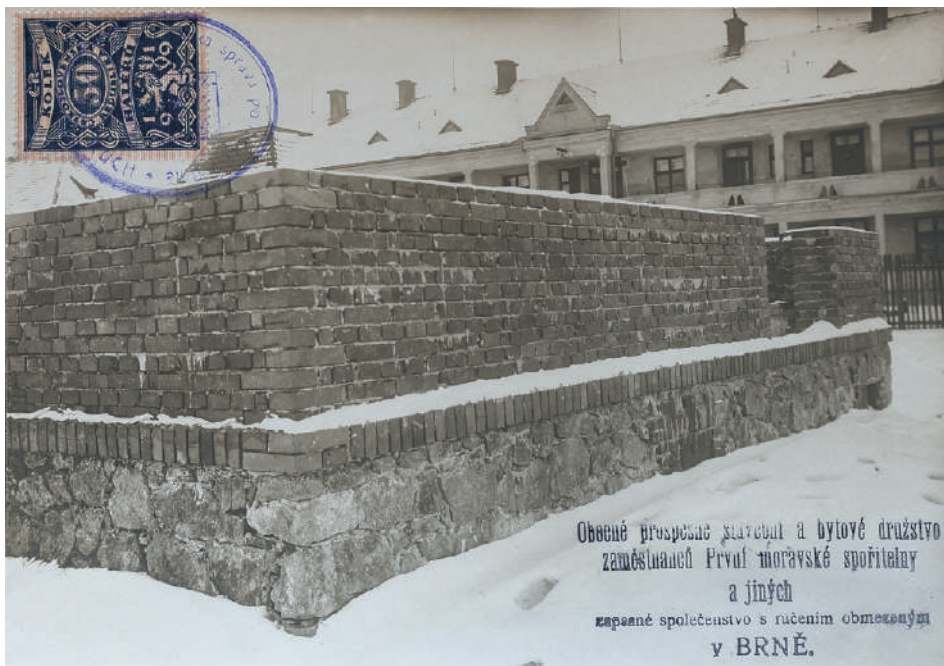
rem byl týž architekt, a to Vinzenz Baier (pokud vyloučíme možnost, že by zde byly jeho návrhy pro kolonii Domicilium zkopírovány).

Náročně provedené stavby s řadou propracovaných detailů jsou opět z hlediska kvality architektonického řešení vynikající. Hmotově „těžké“ objekty obdélného půdorysu, jejichž výraznou horizontální hmotu akcentují tělesa mohutných jehlancových střech, se vyznačují obdobným modernistickým a současně klasicizujícím provedením fasád, s jakým se setkáváme u kolonie Domicilium. Výrazné jsou zejména portály s kanelovaným ostěním a obdobně tvarované šambrány velkého okna hlavní obytné místnosti v přízemí. Podobně jako u domů kolonie Domicilium jsou zde použity trojúhelné osové štíty střešních vikýřů a nezbytné kubizující polygonální arkýře tvarované do ostrých hran v nárožích prvního patra. Opakuje se rovněž využití dekorativních dřevěných prvků, jako jsou okenice či dekorativní výplně vchodových dveří s motivem nad sebou řazených úhlopříčně dělených čtverců.

Řešení dispozic bylo utilitární, plně odpovídající požadavkům malometrážního bydlení, totožné jako u domů kolonie Domicilium. Za vstupem do domu se nacházela předsíň se schodištěm a kuchyň orientovaná do zahrady, vedle pak byly umístěny dva za sebou řazené pokoje, pokoj situovaný blíže k zahradě byl napojen na krytou verandu. Patro zaujímaly opět dva pokoje a lázeň. Prostor pokoje v patře směřující do ulice byl rozšířen nárožním arkýřem, z pokoje orientovaného do zahrady bylo možné vstoupit na terasu na střeše verandy. V suterénu se nacházely sklepy a prádelna.

Plány k domům stavebního typu 2 ani další přesné informace o průběhu jejich stavby neznáme, je však zřejmé, že architektonické tvarosloví bylo oproti dvojdomům stavebního typu 1 poněkud redukováno. Mladší dvojdomy druhého typu se odlišují zejména absencí velkého střešního vikýře ve vrcholu uličního průčelí a mají také odlišný tvar nárožních arkýřů, které jsou v tomto případě válcové.

Je třeba zmínit skutečnost, že typové rodinné dvojdomy z ulice Trávníky se staly opět velmi oblíbenými a s jejich poněkud redukovanou variantou se setkáváme také na dalších místech v blízkém okolí u novostaveb různých stavebních družstev. Poněkud zjednodušenou

19

verzi stavebního typu 1 využilo např. *Obecně prospěšné stavební a bytové družstvo zaměstnanců první Moravské spořitelny a jiných* při stavbě domu Lesnická 25³⁸ poblíž vyústění ulice Trávníky. V dochované stavební dokumentaci se nacházejí dvě unikátní historické fotografie, zachycující výstavbu samotného družstevního domu, přesněji jeho základy a obvodové zdi do výše podlahy přízemí. Fotografie tohoto typu byly pořizovány za účelem získání státní stavební podpory, neboť pomocí nich bylo doloženo, že dotyčné stavby byly zahájeny před koncem roku 1923, jak tehdy zákon požadoval. Snímek zároveň zachycuje původní podobu dvorního traktu městského nájemního domu Trávníky 12 po dokončení (obr. 19).

Totožný typový projekt využilo také *Obecně prospěšné stavební a bytové družstvo odbočky svazu československého důstojnictva v Brně, zaps. spol. s r. o.* (dále jen Družstvo důstojnictva) pro stavbu rodinných domů na Durdákově 23 a Helfertově 29.³⁹ Opakován na dalších místech v Černých Polích byl ale i druhý z typových domů ulice Trávníky (stavební typ 2 s válcovými arkýři), např. na Durdákově 43a–45.

Zástavba severní strany ulice Lužovy

Jak již bylo uvedeno, severní strana ulice Lužovy (V Domkách) byla zastavěna stavbami individuálního bydlení taktéž v první polovině 20. let, konkrétně mezi lety 1922–1924. Jednalo se vesměs o náročněji koncipované rodinné domy vilového typu, přičemž investory zde byla stavební družstva i individuální stavebníci a nabyvateli staveb příslušníci středních vrstev z české i německé jazykové komunity. Ulice Lužova je tak

■ Poznámky

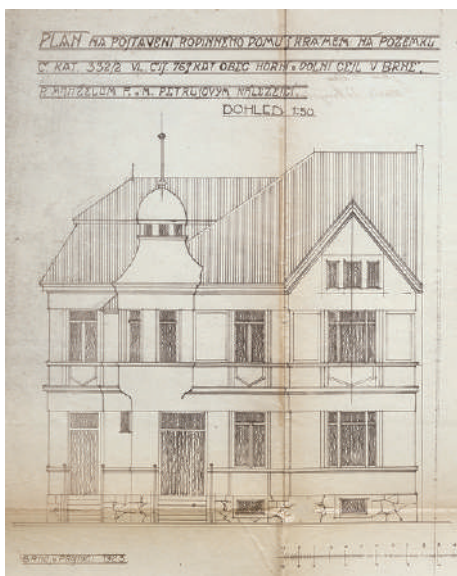
dvojdomy ve dvou stavebních typech (tj. 16 rodinnými domy) zachycuje Jančův plán Velkého Brna 1 : 11 520 z roku 1926, dostupné z: <http://www.vilemwalter.cz/mapy/>, vyhledáno 20. 1. 2023.

38 Lesnická 799/25: Plány jsou datovány v říjnu 1923. Stavební povolení bylo vydáno 13. listopadu 1923, stavba byla zahájena v prosinci 1923 a do konce roku byla provedena na úroveň podlah přízemí (viz foto), ukončena byla v letních měsících roku 1924. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 31. červenci 1924. Stavbu pro družstvo *Obecně prospěšné stavební a bytové družstvo zaměstnanců první Moravské spořitelny a jiných* realizoval stavitel Hubert Svoboda. MZA, B 40 I, kart. 1448, Lesnická 25, stavební a plánová dok. Zřejmě podle téhož typového projektu a v téže době vznikl také protější rodinný dům Lesnická 807/34 – Trávníky 807/33.

39 Durdáková 333/23 a Helfertova 524/29: Plány jsou datovány v říjnu 1923. Stavební povolení bylo vydáno 22. prosince 1923, stavba byla zřejmě zahájena 16. 12. 1923 a ukončena 30. 7. 1924. Povolení k užívání novostaveb bylo vydáno k 6. a 15. srpnu 1924. Státní kolaudace proběhla 9. září 1925. Oba totožné řešené rodinné domy pro Družstvo důstojnictva realizoval stavitel Hubert Svoboda. Součástí stejné stavební akce družstva byla zároveň také výstavba domu Žampachova 9. MZA, B 40 I, kart. 1555, Durdáková 23 a Helfertova 29, stavební a plánová dok.

20

21

22

Obr. 20. Brno, Lužova 1 – Černopolní 46, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

Obr. 21. Plány rodinného domu s pekárnou pro manžele Petrářovy, Brno, Lužova 3, uliční průčelí, prosinec 1923, AMB, U 9, kart. 41.

Obr. 22. Brno, Lužova 3, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

nárožní arkýř v patře ukončený mohutnou helmovitou věžicí. V přízemí domu rodina provozovala pekařství (byla zde pekařská dílna, sklad mouky a prodejna). Vedlejší parcelu využilo opět družstvo Domicilium, které zde postavilo rozlehlý dům pro vrchního komisaře Otto Winklera (Lužova 5).⁴²

Další blok v ulici Lužově postavilo německé úřednické družstvo *Deutsche Beamten-Bau- und Wohnungsgenossenschaft in Brünn* (dále jen *Deutsche Beamten-Bau*). Družstvo bylo založeno již 22. prosince 1910 a mezi lety 1912–1913 vyvíjelo intenzivní stavební činnost, na niž pak po roce 1918 navázalo. Jeho ředitelem byl Ing. Karl Suwald (nar. 1875), který byl zemským inženýrem a rovněž činným architektem (družstvo je proto někdy v pramenech označováno jako „*Suwald-Genossenschaft*“). Na rozdíl od družstva Domicilium či dalších družstev nabízelo *Deutsche Beamten-Bau* svým členům podstatně individuálnější přístup v otázce podoby jejich bydlení, větší měrou vycházející vstříc jejich potřebám a vkusu. Nepracovalo pouze s několika typovými projekty, ale nabízelo čekatelům různá půdorysná řešení či obsáhlejší

jakýmsi ukázkovým mikrosvětlem situace celých Černých Polí. Je pro ni charakteristické, že se jednalo o smíšenou česko-německou výstavbu, kdy na sousedních parcelách stavělo družstvo Domicilium, profilující se zde již jako družstvo české, a německé družstvo *Deutsche Beamten-Bau- und Wohnungsgenossenschaft in Brünn* (a v menší míře také individuální stavebníci). Příznačná je zde podoba formálního řešení – zatímco domy českých stavebníků se vyznačovaly větší formální jednoduchostí, domy německého družstva nabývaly spíše konzervativně expresivního zjevu moderní tvrze.

Rodinný dům v nároží ulic Lužova a Černopolní Lužova 1 – Černopolní 46 z roku 1923 postavilo stavební družstvo Domicilium pro plukovníka Emila Černého (obr. 20).⁴⁰ Stavba čtvercového půdorysu se do všech čtyř stran obrací symetrickými trojúhelnými štíty a střešní těleso tvoří čtyři do sebe zaklesnuté sedlové střechy ukončené nad štíty polovalbou. Zajímavě koncipovaná stavba, navržená se zcela hladkými plochami fasád bez jakýchkoli dekorativních prvků, osvědčuje snahu o střízlivost forem, jednoduchost a modernitu, charakteristickou pro uvědoměle české stavebníky. Zvolené řešení mohlo být inspirováno předválečnou tvorbou německého architekta Heinricha Tessenowa, vyznačující se obdobně úspěšným modernistickým výrazem.

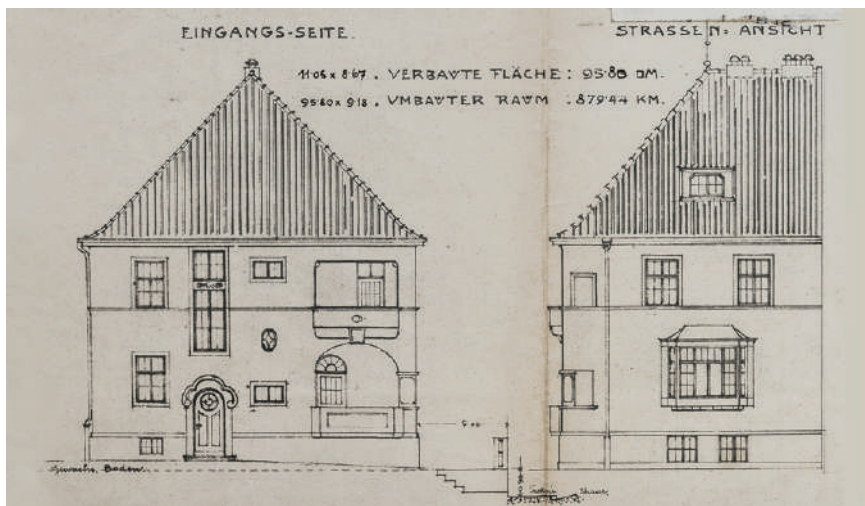
Sousední dům Lužova 3 pro manžele Jana a Marii Petrářovy z roku 1923 je naopak ukázkou velmi konzervativní architektury s klasicizující skladbou průčelních fasád (obr. 21, 22).⁴¹ Vizualní prezentaci měšťanské prosperity završuje

■ Poznámky

40 Lužova 238/1: Stavební povolení bylo vydáno 2. listopadu 1922, stavba byla zahájena v posledním čtvrtletí roku 1922 a ukončena 27. října 1923. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 1. listopadu 1923. Stavbu pro družstvo Domicilium realizoval Stavební závod družstevní Brno-Židenice, ul. Jungmannova. AMB, U 9, kart. 41, ulice Lužova. Archiv BVK, Lužova 1.

41 Lužova 828/3: Stavební povolení bylo vydáno 12. června 1923, stavba byla zahájena v červnu 1923 a ukončena 31. prosince 1923. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 1. lednu 1924. Stavbu realizoval městský stavitel Karel Králík. Plány jsou datovány v prosinci 1923 (jedná se o zúčtovací plány zhotovené po dokončení stavby). AMB, U 9, kart. 41, ulice Lužova. Archiv BVK, Lužova 3.

42 Lužova 830/5: Stavební povolení bylo vydáno 2. listopadu 1922, stavba byla zahájena v roce 1922, ukončena 29. prosince 1923. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 31. prosinci 1923. Stavbu pro družstvo Domicilium realizoval Stavební závod družstevní Brno-Židenice, ul. Jungmannova, stavitel Jan Veselský. AMB, U 9, kart. 41, ulice Lužova. Archiv BVK, Lužova 5.

23

24

portfolio architektonických návrhů, ze kterých mohli vybírat, s možností jejich osobního přizpůsobení.⁴³

Ve Zprávě o činnosti družstva z roku 1921 se píše, že to byl „rok plný práce“, během něhož byla naplánována výstavba třinácti rodinných domů a zhotoveny příslušné plány a rozpočty. Pro stavby individuálního bydlení byly navrženy typy I, II, VI a S, nájemní domy byly označeny jako typy C I a C II. V otevřeném výběrovém řízení na zhotovitele staveb zvítězil z 52 nabídek stavitel Adolf Bacher. Během června 1921 pak družstvo vyřizovalo stavební povolení a do února 1922 byly všechny tyto stavby „pod střechou“. Jedenáct družstevních rodinných domů bylo postaveno v Masarykově čtvrti, jeden v Černých Polích a jeden v Zábřovicích.⁴⁴

Výstavba v ulici Lužově spadá do III. stavební periody družstva, kdy bylo v letech 1922–1923 postaveno pět rodinných domů. Družstvo v této době mělo okolo 100 členů, vesměs německy hovořících příslušníků střední třídy. Všechny tyto domy společně získaly stavební povolení 31. prosince 1921. Nabyvateli novostaveb byli vrchní poštovní kontrolor Wilhelm Steffan, profesor reálky Franz Rubasch,⁴⁵ vdova po kancelářském radovi Luise Hamak, technický úředník Alois Ott a vysokoškolský profesor Dr. Oswald Richter. Autor projektů typových družstevních rodinných domů není v pramenech přímo uveden, nabízí se však úvaha, že návrhy vytvořil ředitel družstva Karl Suwald.

Z dochovaných archiválií je zřejmé, že německá stavební družstva v Československé republice čelila administrativním průtahům. Zatímco žádosti českých družstev o poskytnutí státní stavební podpory byly vyřizovány co nejrychleji, stavební řízení německých stavebníků se často táhla. Některým z německých čekatelů byla také státní podpora sice přiznána, avšak v neodpovídající výši, jak dokládá případ nabyvatele domu

Lužova 7, Wilhelma Steffana. Ve stavebním spisu je dochován jeho dopis, kde prosí o navýšení státní stavební podpory, protože mu nakonec byla přiznána v menší výši, než očekával, a čelí tak hrozbě, že o svůj dům přijde: „Družstvo ‚Deutsche Beamten-Bau-und Wohnungsgenossenschaft‘ v Brně vystavělo v letech 1922/1923 pět jednorodinných domů. Mezi čekateli na jeden z těchto domů jsem také já. ... Všechny tyto domky obdržely nižší podporu, nežli by odpovídalo skutečnému nákladu. Avšak při domku, jehož čekatelem jsem já, byla podpora o 23 až 36 % níže vyměřena nežli u jiných. ... Po 9letém odděleném životě přestěhoval jsem se spolu s rodinou v roce 1923 do nového bytu v Domkách č. 7. Nepříznivé vyměření podpory mě staví před nebezpečím nuceného vyklizení domu.“⁴⁶

Neochotu československých úřadů vyhovo- vat německým stavebníkům potvrzuje také další zmínka v archivních pramenech – když družstvo První moravské spořitelny žádalo o udělení státní stavební podpory na dům Lesnická 25 (viz výše), aby zajistilo brzké a kladné vyřízení žádosti, přiložilo ke své žádosti prohlášení o tom, že čekatel domu není (navzdory svému německému jménu) klientem německého stavebního družstva.⁴⁷

Tvarosloví domů německého družstva se vyznačovalo snahou o reprezentaci a zároveň bylo programově konzervativní, zřetelně odkazující k době před 1. světovou válkou. Stavby tohoto typu charakterizovaly mohutné valbové střechy, velká členitost hmot a rovněž množství strukturu- jících prvků, jako byly balkony, lodžie, arkýře apod. Příznačné byly také nepravidelně rozmístě- né okenní otvory různých velikostí i tvarů.

Příkladem může být právě dům Lužova 7, který nesl označení „Typ III.“ (obr. 23, 24).⁴⁸ Dominantou uličního průčelí byl velký (dnes již neexistující) polygonální arkýř v přízemí typu anglického Bay window, rozšiřující reprezentativní prostor hlavního obytného pokoje. Pozoruhodné

Obr. 23. Plány rodinného domu vrchního poštovního kontrolora Wilhelma Steffana, Brno, Lužova 7, uliční průčelí, nedatováno, AMB, U 9, kart. 41.

Obr. 24. Brno, Lužova 7, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

■ Poznámky

43 „Podstatně více možností nabízí Obecně prospěšné německé stavební bytové úřednické družstvo (Suwald-genossenschaft), které není zaměřeno na konkrétní typy, ale vychází mnohem více vstříc individuálním potřebám a vkusu svých členů a doposud vytvořilo mnoho rodinných domů i dvojdomů zcela osobitého formátu. Ve všech případech se zcela osvědčila zde použitá půdorysná řešení a pro stavbychytivé, kteří si nechtějí jim vyhovující dům navrhovat sami, představují již vyhotovené rozmanité plány, pohledy, realizace, vybavení, cenové kalkulace atd. nejen bohatství podnětů, ale i možnost přesvědčit se o skutečnosti na vlastní oči, přímo u těch členů družstva, kteří už si dům postavili, popřípadě požádat o radu, vylepšení či obměnu v rámci daných financí. Toto družstvo není vázáno na konkrétní městskou část, spíše umožňuje svým členům stavět na vlastním pozemku v jakékoli městské části a zprostředkovává svým stavbychytivým čekatelům odkup pozemků, ať už chtějí stavět kdekoli.“ Cit. – český překlad z němčiny: Kleinwohnungsbau in Brünn, Tagesbote LXXVII, č. 120, 13. 3. 1927, s. 4.

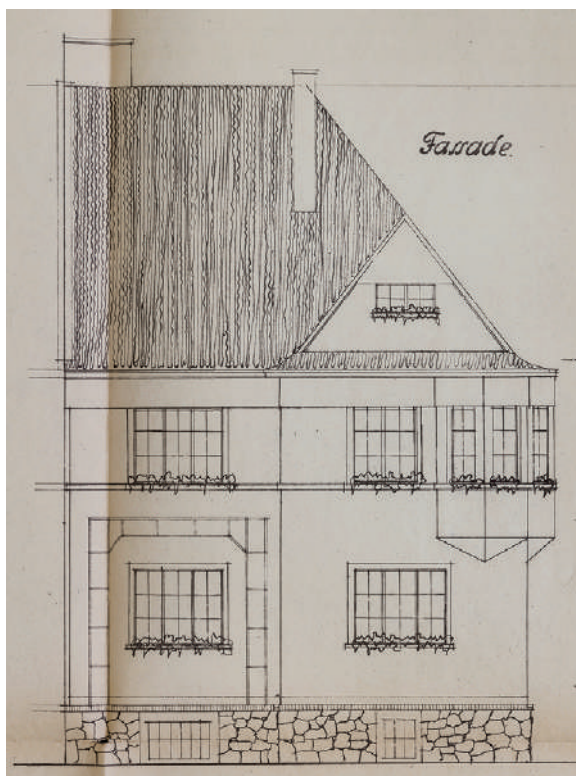
44 MZA, B 40 I, kart. 1426, Tätigkeits Bericht der Deutsche Beamten-Bau-und Wohnungsgenossenschaft für das Jahr 1921. Viz též: Brünnner Morgenpost LVII, č. 100, 4. 5. 1922, s. 2.

45 Pro prof. Franze Rubasche družstvo Beamten-Bau vystavělo dům Žampachova 8.

46 Cit.: MZA B 40 I, kart. 1532, Lužova 7, dopis vrchního poštovního kontrolora Wilhelma Steffana stavebnímu ředitelství v Brně, 9. 10. 1925.

47 MZA, B 40 I, kart. 1448, Lesnická 25, stavební a plánová dok.

48 Lužova 832/7: Typový dům Deutsche Beamten-Bau-und Wohnungsgenossenschaft č. III. Stavební povolení

25

26

Obr. 25. Plány rodinného domu Emila Pelikána, Brno, Lužova 9, uliční průčelí, nedatováno, AMB, U 9, kart. 41.

Obr. 26. Brno, Lužova 9, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

Obr. 27. Plány rodinného dvojdomu Vilibalda Herdlera a Františka Ballona, Brno, Tomanova 16–18, pohledy, březen 1922, MZA, B 40 I, kart. 1442.

Obr. 28. Brno, Tomanova 16–18, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

Obr. 29. Brno, Lužova 21–23, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

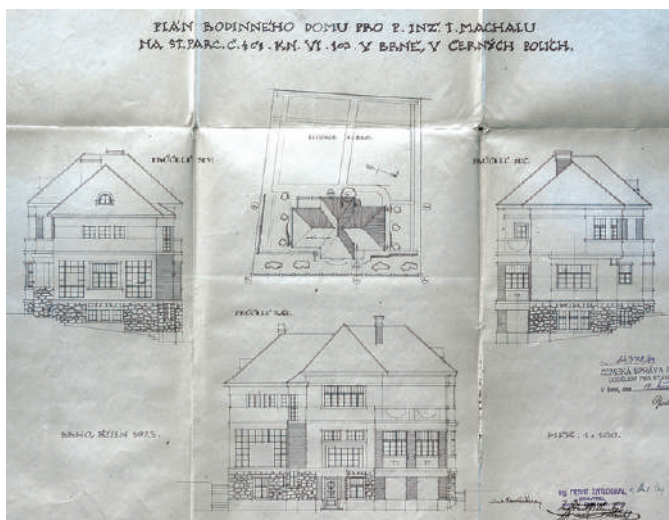
27

28

29

30

31

řešené je zejména boční průčelí domu s hlavním vstupem původně vloženým do nedochovaného trojlístě zakončeného portálu a se soustavou dvojice otevřených lodžii odlišného tvaru, řazených nad sebou, z nichž horní byla doplněna balkonem s plným parapetem zdobeným ornamentálním štukovým dekorem.

Přiléhající polořadová vila Lužova 9, jejímž nabyvatelem byl Emil Pelikán, nesla označení „typ VI.“ (obr. 25, 26).⁴⁹ Tento typ zmiňuje Zpráva o činnosti družstva z roku 1921, architektonický návrh tak zřejmě pochází právě z tohoto roku. Celkový výraz domu jako by byl opět připomínkou minulých „starých dobrých časů“. Mohutným hmotám domu obdélného půdorysu s dominantní vysokou střechou poskytuje pevné těžiště těžká soklová podezdívka z režného kamenného zdiva. V nároží prvního patra expresivně ční polygonální arkýř a nad ním strmý trojúhelný osový štít. Vstup z boční strany byl přístupný kamenným schodištěm, nad nímž evokuje obranné prvky středověkých hradů trojice vertikálních šterbinových oken. Pozoruhodná vila je dochována v autentickém stavu, v současnosti prochází rekonstrukcí.

Z produkce družstva Deutsche Beamten-Bau vzešel také nedaleký dvojdům Tomanova 16–18, jehož nabyvateli byli Čech František Ballon a Němec Dr. Wilibald Herdler (obr. 27, 28).⁵⁰

Jedná se o dvě aditivně k sobě připojená lapidární kvádrová tělesa s mohutnými zvalbenými střechami a se vstupy krytými dřevěnými sedlovými stříškami v osách čelních průčelí. Průčelí do ulice jsou prolomena pouze malými čtvercovými okénky, což navozuje dojem „pevnosti“, uzavřené vůči okolnímu světu. Naopak směrem do zahrady byl dům otevřen prosklenou verandou v přízemí a velkou terasou v patře. Na rozdíl od předchozích dvou staveb zde bylo také uplatněno radikálně modernistické řešení, kdy bylo provedení průčelní fasády re-

dukováno na plochu a otvor. Autorem zajímavé stavby v modernistických formách mohl být provádějící stavitel Ing. Artur Eisler, prameny to však přímo nedokládají.

Poslední objekt z ulice Lužovy, který zde zmíníme, je typový dvojdům družstva Domicilium z roku 1923 v Lužově 21–23 (obr. 29) pro prof. Rudolfa Břízu (Lužova 21) a Ing. Franze Launeého (Lužova 23).⁵¹ Vznikl recyklací staršího projektu z kolonie Domicilium, kdy byl koncový typ s polygonálním arkýřem v patře pouze zrcadlově sesazen k sobě. Je vidět, že původní typový projekt byl mírně zjednodušen, například kvadratické těleso se vstupem a WC už nepředstupuje před úroveň průčelí, nýbrž je pouze naznačeno štukovou šambránou a pultovou stříškou. Autorem návrhu byl, stejně jako u domů kolonie Domicilium, architekt Vinzenz Baier. Z hlediska vlivu státní stavební podpory na volbu půdorysných dispozic stojí za zmínku, že výměra obytných místností činila 79,92 m², přičemž povolené maximum pro udělení státní stavební podpory bylo 80 m². Dvojům je autenticky dochován, včetně výplní oken a dveří, a je tak hodnotným příkladem architektonického tvarosloví meziválečné zástavby.

V bezprostřední blízkosti ulice Lužovy, v přiléhajícím úseku ulice Černopolní, byl v letech 1923–1924 postaven pro elektroinženýra Tomáše Machalu a jeho manželku Andělu rodinný dům Černopolní 41 (obr. 30, 31).⁵² V říjnu

■ Poznámky

bylo vydáno 31. prosince 1921, stavba byla zahájena v červnu 1922 a ukončena v červenci 1923. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 16. červnu 1923, státní kolaudace proběhla 14. listopadu 1925. Stavbu realizoval stavitel Ing. Adolf Bacher. AMB, U 9, kart. 41, ulice Lužova. Archiv BVK, Lužova 7. MZA, B 40 I, kart. 1532, Lužova 7, stavební a plánová dok.

49 Lužova 834/9: Typový dům Deutsche-Beamten

Obr. 30. Stanislav Kučera, plány rodinné vily Ing. Tomáše Machaly, Brno, Černopolní 41, pohledy, 23. října 1923, MZA, B 40 I, kart. 1502.

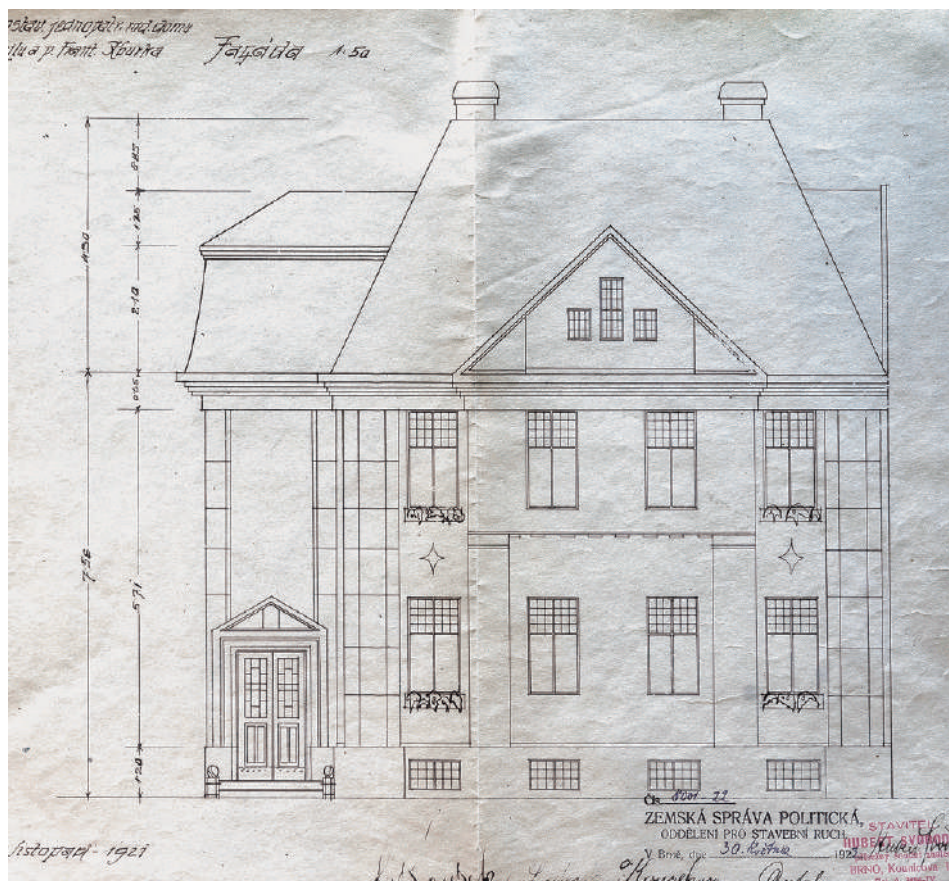
Obr. 31. Brno, Černopolní 41, současný stav. Foto: Martin Kučera, 2022.

-Bau-und Wohnungsgenossenschaft č. VI. Stavební povolení bylo vydáno 31. prosince 1921, stavba byla dokončena 27. října 1923. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 1. listopadu 1923. AMB, U 9, kart. 41, ulice Lužova. Archiv BVK, Lužova 9.

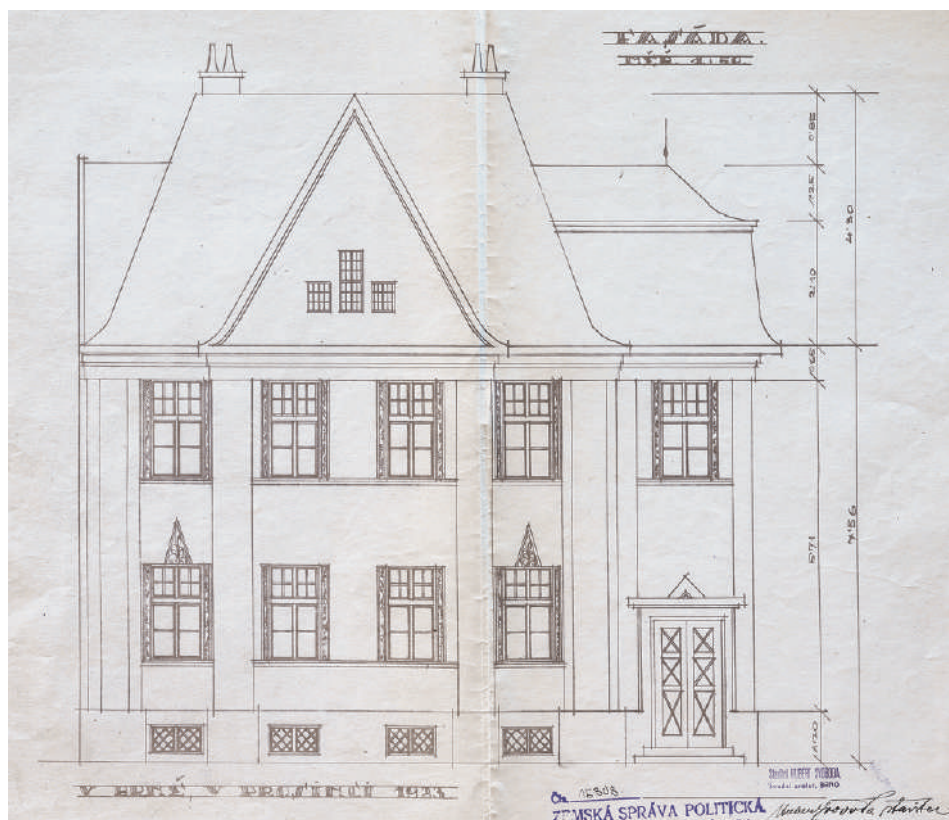
50 Tomanova 1536/16 – Tomanova 1538/18: Rodinný dvojům Deutsche Beamten-Bau-und Wohnungsgenossenschaft. Plány jsou datovány v březnu 1922 a jsou popsány dvojazyčně. Stavební povolení bylo vydáno 15. dubna 1922, stavba byla zahájena v prosinci 1921 a dokončena v září 1922. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 1. říjnu 1922, státní kolaudace proběhla 26. června 1925. Stavbu realizoval Ing. Artur Eisler. Technický popis stavby vypracoval Ing. Karl Suwald 29. 4. 1922. AMB, U 9, kart. 63, ulice Tomanova. Archiv BVK, Tomanova 16–18. MZA B 40 I, kart. 1422, Tomanova 16–18, stavební a plánová dok.

51 Lužova 841/21 – 843/23: Typový dvojům družstva Domicilium. Stavební povolení bylo vydáno 30. června 1922, stavba byla ukončena 28. června 1923. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 1. červenci 1923. Stavbu pro družstvo Domicilium realizoval Stavební závod družstevní Brno-Židenice, ul. Jungmannova. AMB, U 9, kart. 41, ulice Lužova. Archiv BVK, Lužova 21–23. V AMB jsou dochovány nedatované zúčtovací plány z doby po dokončení stavby (pouze půdorysy). V archivu BVK je dochován fragment originálních plánů, signovaných autorem návrhu architektem Vinzenzem Baierem, ovšem omylem vložený do dokumentace k domu Lužova č. 1: Vinzenz Baier, návrh typového rodinného dvojdomu pro družstvo Domicilium, Brno, Lužova 21–23, situace 1 : 400, 13. května 1922, signováno Arch. Prof. Baier. Archiv BVK, Lužova 1.

52 Černopolní 241/49: Plány jsou datovány 23. října 1923 a signovány architektem Stanislavem Kučerou.

32

33

Obr. 32. Plány jednopatrového domu pro Ludmilu Kourkovou, Brno, Žampachova 6, uliční průčelí, listopad 1921, MZA, B 40 I, kart. 1473.

Obr. 33. Plány jednopatrového domu pro Karla Vetterleho, Brno, Žampachova 9, uliční průčelí, prosinec 1923, MZA, B 40 I, kart. 1555.

1923 jej navrhl architekt Stanislav Kučera, který počátkem 20. let v Černých Polích rovněž působil.⁵³ Dům s promyšlenou kompozicí formálně odpovídá dalším známým příkladům Kučerovy tvorby. Má půdorys přibližně ve tvaru řeckého kříže a jeho robustní pročleněné hmoty akcentuje rovněž mohutnost střešních těles. Těžká soklová zóna je vizuálně zdůrazněna režným kamenným zdivem. Fasády jsou členěny lizénami a pásy omítky strukturované hustým rastrem horizontálních vrypů. Dominantou uličního průčelí je konvexně vyklenutý arkýř typu Bay window s připojenou velkou lodžii v patře. Lodžie je opatřena plným parapetem s dekorativním perforovaným výřezem uprostřed. Nechybí obligátní nárožní arkýř v úrovni patra, který však zde má válcový tvar. Svým charakterem dům připomíná vilové stavby v Králově Poli, na nichž se Stanislav Kučera rovněž dílčím způsobem autorsky podílel, a je příkladem náročně provedené novostavby, při jejíž realizaci se velmi dbalo na řemeslnou kvalitu odvedené práce i estetické působení všech dílčích komponent (jak vyplývá z podrobně vypracovaného stavebního rozpočtu, kde byly všechny tyto požadavky detailně rozepsány).

Příznačné pro dobu vzniku byly také půdorysné dispozice, volené tak, aby bylo možné na rozlehlou vilu čerpat státní stavební podporu určenou pro malometrážní bydlení. Prostor domu byl tak rozdělen na dva samostatné byty, z nichž

■ Poznámky

Stavební povolení bylo vydáno 11. září 1923, stavba byla zahájena 15. září 1923 a ukončena 30. srpna 1924. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 11. říjnu 1924, státní kolaudace proběhla 4. října 1925. Stavbu realizoval stavitel Ing. František Zatloukal. Ve stavební dokumentaci je uvedeno, že se jedná o dům se dvěma byty o pěti obytných místnostech. Archiv BVK, Černopolní 41. MZA, B 40 I, kart. 1502, Černopolní 41, stavební a plánová dok.

⁵³ Ing. arch. Stanislav Kučera (1889–1963) je znám především jako spoluautor unikátních dvojdomků v Alešově ulici, při jejichž stavbě bylo využito světového patentu Adolfa Loose. Jindřich Chatrný, (Nejen) Adolf Loos a Jan Vaněk. Průkopníci a tvůrci bytové kultury, in: Jindřich Chatrný – Dagmar Černoušková – Jana Kořínková (edd.), *Evropán Adolf Loos. Nejen brněnské stopy / Adolf Loos, European. His Legacy in Brno and Beyond*, Brno 2020, s. 250–297.

jednopokojový v suterénu sloužil k pronájmu. Byt majitele domu, situovaný v prvním patře a obytném podkroví, pak oficiálně zahrnoval pouze 4 obytné místnosti (tj. hlavní pokoj a jídelnu v přízemí a ložnice rodičů a dětí v podkroví). Ostatní prostory (kuchyně, spíž, pokoj pro služku, komory, koupelny, dvě WC, zastřešená veranda, lodžie a terasa v patře apod.) se do celkové výměry nezapočítávaly. V blízké budoucnosti však mohly některé z nich být snadno adaptovány na další obytné místnosti.

Výstavba v Žampachově a prodloužené ulici Trávníky

V první polovině 20. let bylo postaveno ještě několik velkých rodinných domů v ulicích Žampachově a v prodloužené ulici Trávníky, tj. v jejím úseku mezi Lesnickou a Jugoslávskou. Zástavba v ulici Žampachově opakuje situaci, kterou známe z ulice Lužovy. Investory obytných staveb zde byla většinou opět česká i německá stavební družstva.⁵⁴

Tvarosloví staveb z první poloviny 20. let bylo v ulici Žampachově zničeno novodobými přestavbami a mnohdy je překvapivá kvalita původních architektonických návrhů, jak to dokládají např. plány domů v Žampachově 6⁵⁵ a 9,⁵⁶ které realizoval stavitel Hubert Svoboda (obr. 32, 33). Setkáváme se zde s originální architekturou, syntetizující secesní a kubizující prvky a v dekoru fasád využívající motivy hrotitých trojúhelníků a hvězd. Analogické příklady těchto dekorativních kubizujících fasád známe například z Králova Pole.⁵⁷

V zástavbě Žampachovy na první pohled vyniká samostatně stojící rozlehlá vila továrníka Gottfrieda Kleina s mohutnými válcovými arkýři v obou nárožích, kde použití přísné symetrie v členění mohutných hmot celkovému výtvarnému vyznění příliš neprospívá. Všeobecná obliba nárožních arkýřů – zde výrazně vyložených a doplněných ještě o půlkruhový centrální rizalit – dosáhla u Kleinovy vily své až parodicky působící meze (obr. 34).⁵⁸

V prodloužené ulici Trávníky a okolí nalezneme rodinné domy brněnského developera Františka Hrdiny, který postavil např. dvojdom Trávníky 35–37.⁵⁹ Stavba nese všechny charakteristické rysy Hrdinovy klasicizující stavitelské produkce s mohutnými valbovými střechami a fasádami původně členěnými lizénovými rámy.

Úsek prodloužené ulice Trávníky, zastavovaný kolem poloviny 20. let, zakončila dvojice samostatně stojících vil z let 1926–1927. První byla postavena pro plukovníka Ludvíka Melzera (Trávníky 55)⁶⁰ a druhá pro majora Františka Bezruče (Trávníky 63).⁶¹ Obě poměrně autentic-

34

■ Poznámky

54 Dům Žampachova 1723/6 vystavěla soukromá stavebnice, dům Žampachova 1725/8 německé stavební družstvo *Deutsche Beamten-Bau-und Wohnungsgenossenschaft in Brünn*, dům Žampachova 1727/10 další německé stavební družstvo *Gemeinnützige Deutsche Arbeiter Baugenossenschaft in Brünn* a dům Žampachova 1726/9 české *Obecně prospěšné stavební a bytové družstvo odbočky svazu československého důstojnictva v Brně*.

55 Žampachova 1723/6: Rodinný dům pro Ludmilu Kourkovou. Plány jsou datovány v listopadu 1921. Stavební povolení bylo vydáno 19. prosince 1921, stavba byla zahájena 20. prosince 1921 a ukončena 15. června 1922. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 16. červenci 1922. Státní kolaudace proběhla 1. listopadu 1924. Stavbu realizoval stavitel Hubert Svoboda. AMB, U 9, kart. 75, ulice Žampachova. Archiv BVK, Žampachova 6. MZA, B 40 I, kart. 1473, Žampachova 6, stavební a plánová dok.

56 Žampachova 1726/9: Rodinný dům se dvěma byty pro čekatela Karla Vetterleho, asistenta hudebního archivu Moravského zemského muzea. Plány jsou datovány v prosinci 1923. Stavební povolení bylo vydáno 22. prosince 1923, stavba byla zahájena koncem roku 1923 a ukončena v létě roku 1924. Povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 1. září 1924. Státní kolaudace proběhla 9. září 1925. Stavbu pro družstvo Důstojnictva realizoval stavitel Hubert Svoboda. Ve stavebním spise je dochována obsáhlá stížnost čekatela na postup a jednání družstva. Archiv BVK, Žampachova 9. MZA, B 40 I, kart. 1555, Žampachova 9, stavební a plánová dok.

57 Podrobněji viz: Cenková – Homola, Od města k předměstí (pozn. 1).

58 K vile Žampachova 1729/12 jsme dosud v archívních pramenech našli pouze plánovou dokumentaci ke zřízení garáže a dalším úpravám, které majitel provedl v roce 1939, bližší okolnosti stavby samotné vily ani jejího autora zatím neznáme. AMB, U 9, kart. 75, ulice Žampachova. Archiv BVK, Žampachova 12.

59 Trávníky 1588/35 – 1590/37: Plány jsou datovány v září 1923. Stavební povolení bylo vydáno 7. září 1923, povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 1. srpnu 1924. Státní kolaudace proběhla 10. září 1925. Pro čekatela poručíka Ottokara Vykydala a jeho manželku Julii (č. 35) a inženýra Aloise Böhmu a jeho ženu Marii (č. 37) stavby navrhl a realizoval stavitel František Hrdina. Hrdina poté v příštích letech postavil ještě další domy v blízkém okolí. Archiv BVK, Žampachova Trávníky 35 a 37. MZA, B 40 I, kart. 1502, Trávníky 35–37, stavební a plánová dok. MZA, fond H 755 František Hrdina, stavitel, Brno (1892) 1907–1952, fasc. 85.

60 Trávníky 1603/55: Vila pro plukovníka Ludwiga (Ludvíka) Melzera a jeho ženu Ludwigu. Plány jsou datovány v listopadu 1926. Stavební povolení bylo vydáno 6. května 1927, povolení k užívání novostavby bylo vydáno k 14. prosinci 1927. Stavbu realizoval stavitel V. Nekvasil. Vila je dochována v autentickém stavu, včetně původního oplocení předzahrádky. Archiv BVK, Trávníky 55.

61 Trávníky 1609/63: Vila pro majora ve výslužbě Františka Bezruče a jeho ženu Heřmu. Plány jsou datovány v září 1926. Stavební povolení bylo vydáno 27. října 1926, povolení k užívání novostavby bylo vydáno

35

Obř. 35. František Hrdina, plány rodinného domu, Brno, Trávníky 37, pohledy, září 1923, MZA, H 755, sl. 85.

ky dochované stavby charakterizovaly zejména výrazné polygonální či půlválcové arkýře v přízemí a osově trojúhelné štíty. Tato podoba vilových staveb byla u movitějších stavebníků okolo roku 1925 v Černých Polích rovněž charakteristická a mohutný válcový či polygonální arkýř v přízemí uličního průčelí byl pro zdejší vily podobně nezbytným prvkem jako pro menší rodinné domy arkýř v nároží patra.

Závěr

Zástavba Černých Polí vznikala postupně ze skupiny několika exkluzivních vil ve svahu nad městským parkem Lužánky, na něž kolem roku 1900 navázala na temeni návrší kolonie rodinných domů, tzv. *Spolková čtvrť*. V meziválečném období se z tohoto jádra v urbanistických blocích šířila k severu a východu kontinuálně budovaná souvislá zástavba rodinných domů a vil, zřizovaná převážně stavebními družstvy, a Černá Pole se stala jednou z nejvyhledávanějších brněnských rezidenčních čtvrtí.

Oproti výrazně českým předměstím Žabovřeskám, Králově Poli či Husovicím byla Černá Pole mnohem více národnostně heterogenní; ve 20. letech 20. století se zde potkávaly stavební podniky brněnských Čechů a Němců, jejichž výstavba se ale často odehrávala v nacionálně „segregovaných“ blocích vil a řadových domů stavěných nejčastěji českými nebo německými stavebními družstvy. Z archivních rešerší vyplývá, že poměr zdejších obyvatel německého a českého jazyka byl zhruba 70 % : 30 %, veřejnost však Černá Pole vnímala jako „německou čtvrť“, což se projevilo po roce 1945 tím, že zdejší rodinné domy byly kolektivně převedeny pod národní správu, bez ohledu na to, jakého jazyka byli jejich rezidenti, a teprve postupně byly některé z nich vráceny původním vlastníkům zpět.⁶²

Tempo výstavby Černých Polí nebylo oproti jiným brněnským předměstím nijak závratné, téměř všechny zdejší novostavby z první poloviny 20. let se však vyznačují vysokou architektonickou kvalitou. V architektonickém výrazu nejčastěji variují rozličné prvky klasicizující či geometrické moderny, přičemž rozhodující formativní impuls zřejmě vnesly typové projekty rodinných domů vytvořené prof. Vinzenzem Baierem pro družstvo Domicilium, které poté přejímala také další stavební družstva. Typický znak Baierovy architektury – do ostrých hran tvarovaný polygonální arkýř v nároží patra – byl aplikován do té míry, že se stal ikonickým prvkem zástavby tohoto období.

U produktů družstevního stavebnictví (samozřejmě nejen) lze pak také pozorovat určité znaky „kmenové příslušnosti“. V případě německých podniků, především u v Černých Polích hojně působícího družstva Deutsche Beamten-Bau, se jednalo zejména o architektonický výraz tradiční moderny s aluzemi Heimatstilu spojený s využíváním stylizovaných prvků středověkých či renesančních opevněných sídel (válcové i polygonální rizality či arkýře, mohutné portály). Tyto členité kompozice hmot pak jako by podvědomě odkazovaly přes propast věků k formám renesančních tvrzí a svou bytelností a současně malebností deklarují pevnost společenského postavení i kulturního zázemí svých stavebníků a vytvářejí ráz pevností hájících svých stavebníků a vytvářejí ráz pevností hájících německé pozice v Brně, v němž se držba moci po roce 1918 přesunula na českou stranu. Zde je třeba konstatovat, že stavební podniky německojazyčných Brňanů jsou obecně velmi málo poznané. Z archivních pramenů vystupují dosud víceméně neznámí projektanti, stavitelé i stavebníci a někdy i jejich příběhy, naznačující obtíže se získáním státních finančních podpor na bydlení pro nečeské obyvatele města.

V konvolutu obytných novostaveb prvních pěti let existence Československé republiky svou vytříbenou architektonickou formou vyniká zejména zástavba nově vytyčené ulice Trávníky.

Zdejší městské nájemní domy, stejně jako rodinné dvojdomy Družstva hypoteční a zemědělské banky moravské, představují vynikající příklad tohoto typu obytné architektury, který usiluje o střídmost výrazu a modernitu, ale do níž současně zdařile vkládá určitou vznešenost klasických architektonických forem.

Obecně je možné závěrem konstatovat, že ulice Černých Polí tvoří architektonický i urbanisticky hodnotná obytná zástavba, jejíž kvalitu a nadčasovou vizuální působivost dokazuje již sto let trvající stabilní podoba a přitažlivost této brněnské čtvrti. Přesto – bohužel, i zde došlo ke ztrátám – v druhé polovině 20. století i v posledních dekádách tohoto milénia ztratilo mnoho staveb během nejrůznějších adaptací a modernizačních úprav vinou nepochopení autenticitu svého architektonického výrazu. Je skutečností, že kvalitní obytná architektura 20. let 20. století se v Černých Polích dobře dochovala, pokud byla chráněna jako kulturní památka, a i proto je třeba s povděkem kvitovat aktuální prohlášení památkové zóny Brno.⁶³ Nové plošně chráněné území snad naplní pozitivní očekávání a poslouží jako funkční nástroj kultivující zacházení s tímto v mnoha směrech nepřekonaným urbanistickým výtvozem dávných stavitelů měst.

Článek vznikl v rámci výzkumného cíle Moderní architektura 20. století, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (DKRVO).

Mgr. Pavla CENKOVÁ, Ph.D.
NPÚ, ÚOP v Brně
cenkova.pavla@npu.cz

Mgr. Aleš HOMOLA
NPÚ, ÚOP v Brně
homola.ales@npu.cz

■ Poznámky

k 16. listopadu 1927. Stavbu realizoval stavitel Alfons Preis. Vila je dochována v autentickém stavu včetně původního oplocení předzahrádky. AMB U 9, kart. 63. Archiv BVK, Trávníky 63.

⁶² Z dokumentů v archivu BVK vyplývá, že ustanovení národní správy se týkalo všech domů v námi sledovaných černopolských ulicích, bez ohledu na etnicitu jejich majitelů. Viz Archiv BVK, oznámení o zavedení a ustanovení národní správy.

⁶³ Památková zóna Brno byla prohlášena opatřením obecné povahy č. 3/2021, č. j. MK 71265/2022 OPP, které nabylo účinnosti dne 21. 2. 2023.